

## AQUINCUM—CASTRA, CANABAE, COLONIA

(Az 1976–1980. közötti időszak ásatási eredményeinek összefoglalása.)

„Az aquincumi legiostábor és katonaváros romjainak feltárása és műemléki bemutatása” címen a Budapest Régiségei 24. (1976/11–30) kötetében ismertettük az Óbuda városközpontjában folyamatban levő, vagyis az új lakótelep építkezéseivel kapcsolódó régészeti kutatások célkitűzéseit és az 1975-ig elért eredményeit. Leírtuk, hogy a korszerűtlenné vált régi városrész szanálása voltaképpen már 1968-ban megkezdődött, s a bontások nyomán megindult földmunkákkal járó kutatások eleinte próbaásatásoknak minősültek. 1973-ban az építkezések tempója a házgári technológia következtében annyira felgyorsult és az ásatások mennyisége olyan mértékig megnövekedett, hogy a Budapesti Történeti Múzeum e feladatot a meglévő szervezetén belül ellátni nem tudta. Megalakult ezért a múzeumon belül egy munkaközösség kizárólag azzal a céllal, hogy az óbudai ásatások ütemezésével, szervezésével, a pénzügyi fedezet biztosításával, s a tudományos munkák feltételeinek a megteremtésével foglalkozzon.

A Budapest Régiségei 24. kötete számára 1976-ban leadott kéziratok megjelenése óta szünet nélkül folytatódnak az ásatások Aquincum térségében. A következőkben röviden ismertetjük az utóbbi évek kutatásainak új eredményeit. A szóban forgó 1976–1980 közötti öt év egyébként, több szempontból is önálló korszaknak számít az óbudai ásatások történetében: a megelőző időszakhoz képest megváltoztak a régészeti munkák körülményei és sokszorosára nőtt a kutatásra váró terület.

1973–1975 között a régészeti feltárások érdemi része Óbuda centrumában folyt, a Flórián téren és környékén, vagyis az egykori legiostábor helyén s csak valamelyest érintették a katonaváros északi és déli karéját. A kutatások témája ennél fogva egyértelműen adott volt: tisztázni kellett a legiostábor helyét, kiterjedését, beosztását, periodusait.<sup>1</sup> Végső fokon a castrum topográfiáját és kronológiáját kellett kidolgoznunk a körülmények nyújtotta lehetőségekhez mérten – bár pontosabban fejtegetni ki magunkat, ha azt írjuk –, hogy a körülmények ellenére. A munkák kezdeti stádiumában ugyanis elkerülhetetlenek voltak a súrlódások az építető vállalatokkal, s az ellentétek néhány esetben megoldatlannak tűnő régészeti szituáció elé állították a kutatást.

1975 végéig az óbudai ásatások a gépesített építkezések következtében kizárólag leletmentésként foghatók fel. A múzeum mentette, amit tudott, s közben szüntelenül ostromolta a hatóságokat, haladékat kérve az aprólékos régészeti feladatokhoz. A vállalatok viszont nem adhattak időt az ásatáshoz a bontások-szanálások és a voltaképpeni építkezés fázisai között, mert a házgári technológiával legyártott épületelemeket a helyszínen azonnal be kellett dolgozni. A múzeum végül is igyekezett a kényyszerhelyzetben mentől több topográfiai ismeretszerzésre az óriási területre kiterjedő földmunkák helyén.

1976 óta az óbudai ásatások új korszakáról beszélhetünk. A lakótelep tervezőivel és kivitelezőivel való több éves, folyamatos együttélés eredményeként kialakultak a békésebb együttműködés formái. Világosan mutatkoznak az eredmények a legios tábor D-i oldalán, vagyis az Árpád-híd vonalának meghosszabbításában, a Vörösvári út–Szőlő u.–Korvin O. u. közti területen. A tervek szerint Óbuda városközpontjának a középületei kerültek volna ide, kivitelezésük azonban várat magára. Emiatt 1976–1980 között – még mindig sok zavaró körülménnyel fűszerezve –, de folyamatosan haladhattak itt a római korról kapcsolatos ásatások. Eredményeiről a déli védművek, a D-i táborkapu,<sup>2</sup> a via principalis dextra,<sup>3</sup> a tribunus laticlavus épülete,<sup>4</sup> a I. cohors scholája,<sup>5</sup> a I. cohors kaszárnyái<sup>6</sup> helyén beszélhetünk.

Az elért eredmények ellenére hangsúlyozzuk, hogy a múzeum hiába egyeztetni előre a régészeti feladatokat, a helyszíneket, a munkák időpontját a kivitelező vállalatok ütemtervével, az új lakóházak helyén a leggondosabb szervezéssel sem tud soha elegendő időt biztosítani az ásatásokhoz. A hat-nyolc-tíz emeletes épületek géppel levert, sűrű betoncölöp erdőre kerülnek, s ez a fajta alapozás a legcsekélyebb régészeti megfigyelésnek sem hagyhat teret.

Sokat változtak azonban az ásatások körülményei az egyedi beruházásoknak számító középületek esetében. 1976 óta több ilyen építkezés kezdődött Óbuda központjában, pl. a BRG új szerelőcsarnoka az Árpád-híd É-i feljárója mellett: a helyszín a legiostábor K-i védműveit érinti,<sup>7</sup> ugyanakkor a Magyar Nemzeti Bank új létesítménye<sup>8</sup> a BRG épületének folytatásában. Az AGROBER székház a körülötte kialakított területrendezéssel az Árpád-híd D-i feljárója mellett<sup>9</sup> a 4. sz.-i későrómai castrum D-i szegélyének kutatására adott alkalmat. Az új vásárcsarnok előmunkálatai a Szőlő u.–Vörösvári út sarkán<sup>10</sup> a castrum Ny-i szegélyét jelentik, ahol az építkezések megkezdése előtt – rövid időre – a múzeum ásatás céljára átvehette a területet. Az Árpád-hídtől D-re mindjárt olyan tervfeladatokra vállalkozhatott a régész, mint a Flavius-kori ala tábor kutatása, vagy a 4. sz.-i castrum periodusainak kutatása stb. . . . A feltárásokat az építkező vállalatok fizették. Több egyedi építkezés folyt az új óbudai ipari övezetben is, a Bécsi útnak a Fehéregyházi út és Keled u. közti szakaszán, vagy pl. a BKV autóbusz végállomás garázsrendszerrel összefüggő kialakításánál a Filatori gát körzetében<sup>11</sup>, vagy pl. a Statisztikai Hivatal,<sup>12</sup> majd a Budapesti Vegyi Művek<sup>13</sup> valamint a Textilipari Kutató és a Selyemkikészítő Gyár<sup>14</sup> fejlesztéssel járó építkezései esetében. Az utóbb felsorolt helyeken az aquincumi katonaváros temetőit tárta fel a múzeum.

Az új óbudai lakótelep kialakítása érdekében a házépítéssel egyidőben többféle műszaki feladat megoldására került még sor, amelyeknek a földmunkáit a régé-

szet kezdettől nagy haszonnal tudta saját céljaira fordítani. Köztük elsőként említjük a *fő közlekedési utak bővítését és korszerűsítését* pl. Bécsi úton,<sup>15</sup> Árpád fejedelem úton,<sup>16</sup> Lajos u.-ban,<sup>17</sup> Korvin O. u.-ban,<sup>18</sup> Szentendrei úton,<sup>19</sup> Vörösvári úton<sup>20</sup> és az új Duna-parti mentesítő alsó rakparti úton<sup>21</sup> mindvégig a rómaiak által lakott, használt területen. Egészen nagyméretű földmunkák kezdődtek és folynak jelenleg is az Árpád-híd bővítésével kapcsolatban, a Flórián téri aluljáró helyén,<sup>22</sup> valamint a híd forgalmához igazodó új közlekedési csomópont kialakításánál. A terület az aquincumi legióstábor központjával és praetentúrájának D-i felével azonos.

A várostörténeti kutatásra felhasználható földmunkák közül talán a leghasznosabbnak mondhatók régész szemmel az új lakótelepek helyén sorra kerülő *teljes közműhálózat-cserék, a vezetékek felújítása és bővítése, illetve új beépítési területeken ezek létesítése. A távfűtés árokrendszerével együtt* az ilyen közművezetékek több száz km hosszú kutatóárkot jelentettek az elmúlt öt évben a régészeti megfigyelések számára. Bár a gépesített földkitermelés nem hagyott elég időt a rétegek finom kidolgozására, de lehetőséget nyújtott a topográfiai tájékozódásra.<sup>23</sup>

A felsorolt közművesítések és útfelújítási munkák következtében az ásatási mezőny az 1970–1975 közti évekhez képest *sokszorososan* megnövekedett. A régészeti feladatok mennyiségét még az is szaporította 1976–1980 között, hogy az Óbuda központjában folyó lakótelep építkezései mellett Aquincum térségében még további *hat lakótelep* létesítését kezdték meg. Okulva a korábbi rossz tapasztalatokon, a múzeum most már a tervezésben a helyszíni előkészítésben és az építkezés megindulásában is részt vett. Így aztán a Kolosy tértől Békásmegyerig több mint 5 km hosszban és 1,5 km szélességben dolgoztak a múzeum római koros munkatársai, összesen 152 helyszínen, a szóban forgó 1976–1980 közötti időszakban.

A legnagyobb gyakorlattal folyó előkészítés eredményeképpen 1976 óta e kutatások többsége *tervátásként* zajlott. A múzeum előre meghatározhatta, megjelölhette a várostörténeti kutatások szempontjából fontosnak tűnő területeket és az ásatásokhoz szükséges időt, ami annál is fontosabbnak tűnik, minthogy a hatalmas földmunkák a város gyakorta olyan pontjain indultak meg, ahol voltaképpen még sohasem folyt régészeti kutatás. É-ről D felé haladva, Aquincum térségében ezek az új építési területek a következők: Békásmegyeri lakótelep a főváros É-i határában a Duna-part és a domboldal között, s hasonlóan ehhez a Csillaghegyi. Mindkettő római kori vicus, illetve későcsászárkori burgus körzetében<sup>24</sup> fekszik. D-re a következő építkezés helye a Pók utcai lakótelep, a mai Római-fürdői Erdei-strand, illetve a camping, a Szentendrei út és az esztergomi vasúti töltés között. Itt húzódik a két római kori távolsági út, szegélyén elszórt római kori beépítéssel és temetőkkal. Középen szelik át a területet a római kori vízvezeték maradványai. Az új Pók utcai lakótelep D-en benyúlik az aquincumi polgárváros védművein belüli területbe is.<sup>25</sup> Tőle D-re a Kaszás dűlői lakótelep következik: helye a

HÉV pálya nyugati oldalán az aquincumi polgárváros déli fala és a Hévízi út között van, ide a római kori város néhány külső kerületi épületromja esik.<sup>26</sup> A Kaszás dűlői lakótelep D-i szegélye érintkezik az óbudai lakóteleppel. Utóbbi D-i határában indul a Budaujlaki lakótelep, amely a Kolosy tértől a katonai amphitheatrumig terjed,<sup>27</sup> helye a katonaváros D-i szegélye és érinti a Szépvölgyi úti helytartói villa körzetét. Tervezés alatt van a Bécsi út–Vörösvári út kereszteződésében, vagyis az aquincumi katonaváros Ny-i szegélyén egy kisebb lakónegyed. Szerepel a főváros lakásprogramjában az Aranyhegy K-i lejtőjének a beépítése az aquincumi polgárváros külső szélén. Elkészült az új óbudai ipari övezet a Bécsi út és az új Huszti út között,<sup>28</sup> amelynek a területe az aquincumi polgárváros Ny-i végével párhuzamos. Időközben – évenként lépcsőzetes fejlesztéssel – felépült az aquincumi polgárváros D-i városfalának a szegélyén az 1. számú házgyár,<sup>29</sup> s ugyanígy bővült a polgárváros K-i városfala mentén és Duna-parti részén, az óbudai Gázgyár.<sup>30</sup>

A felsorolt építkezések minden fázisát nyomon követte a múzeum és részt vett a tervezés, a beruházás és egyéb előmunkálatok feladataiban, sajnálatos módon olyan esetekben is, amikor a helyszíneken változtatni kellett volna, de ez semmiképpen sem volt lehetséges.

A múzeum régészei a felsorolt terepmunkákkal egy időben készítették el és készítik jelenleg is, a felsorolt új lakótelepek ásatási programját. Ez a fajta kényszerűség némely szempontból előnyösnek bizonyul, hiszen a beépítendő területekről származó római kori emlékekről összefoglaló jelentések készültek. Továbbá a múzeumnak döntenie kellett, hogy mely pontokon tartja feltétlenül szükségesnek a kutatást nagyobb költségfordítással. E terjedelmes dokumentációk (szöveges indoklással, rajzokkal, térképekkel, fotókkal ellátva) a budapesti régészeti topográfia előmunkálataiként is felfoghatók.

Az alábbiakban vázoljuk az 1976–1980 közötti ásatások eredményeit és megemlítjük, hogy a kutatások jelenlegi stádiumában a legsürgősebben mely történelmi és topográfiai kérdésekre keresünk választ. Évek óta követjük azt a hagyományt, hogy külön beszélünk a katonai táborok és a körülöttük kialakult canabea témáiról és külön a polgárváros és körzetének eseményeiről.<sup>31</sup> (1. kép)

## I. A katonai táborok és a körülöttük kialakult települések

1) A Duna *jelenlegi* jobb partjától számított mintegy 100–150 m-es sávban, korábban különböző korú őskori települések nyomai mutatkoztak. 1976–1978 között mind a Lajos u.–Árpád fejedelem utca kereszteződésénél, mind a Harrer Pál u.-ban több őskori jelenség feltárására volt szükség. Ezek egy része méhkas alakú gödörlakás a bronzkor II. szakaszából,<sup>32</sup> részben cölöpözéssel készült, kora vaskori kunyhók. Időrendben ezekhez a településnyomokhoz kapcsolódnak a LT D korszakára jellemző anyagvermek és hulladékgyödrök, amelyek mellett egy esetben négyszögű, lekerekített sarkú, kőszegélyllyel ellátott lakóházat sikerült feltárni.<sup>33</sup> Ez utóbbi le-

letcsoport több szempontból számíthat érdeklődésre. Előszörban topográfiai helyzete kelt figyelmet: a régi Névtelen és Serfőző utcák térségében, és a Harrer Pál utcában (a volt Vöröskereszt u. sarkán) a Folyamőr u., a Laktanya u., Fő tér, Lajos u. É-i végében találták e korai, i. sz. első felére keltezhető leletcsoportot. Tehát kifejezetten a Dunával párhuzamos sávban, ami egyezik a bronzkori és kora vaskori telephelyek foltjával. Bizonyára a folyóparton haladó utat szegélyezte az őskor óta ez a kb. 0,5 km hosszan elnyúló halászfalu.

A LT D leletcsoport anyagának a mennyisége egyelőre igen csekély, de arra feltétlenül elegendő, hogy el lehessen választani attól a mennyiségében már teteme-sebbnek mondható telepnyomtól, amelyben a későkelta karakterisztikum mellett a római import áruk is megjelennek. Az ilyen leletgyüttesek foltja az említett ÉD-i sávon kívül két, egymással párhuzamos KNY-i csíkra is kiterjed. Koruk az I. sz. második fele, helyük talán már egy-egy ala tábor kérdéseivel függhet össze. Az egyik KNY-i sáv a mai Kórház u. és a régi Vöröskereszt u.-tól D-re levő terület, a másik ettől északabbra, lényegesen távolabb, a mai Laktanya u. vége, a Folyamőr u., Meggyfa és Hévízi út közti terület. Mindkét nyomvonal feltételezhető révátkelőhelyekhez vezető utak helyét rajzolja ki.

Az Óbuda központjában, vagyis az Árpád-hídtől É-ra és D-re mutató I. sz.-i falvak háztípusai, hulladékgödrei, leletanyaga, még egy további szempontból is gyarapíthatja összehasonlító anyagként az i. sz. I. sz.-ból fennmaradt településtörténeti ismereteket. Nagy-Budapest területén 1976–1980 között ugyanis még három kora császárkori *vicus* helyén folytak több évre áthúzódó leletmentések: a) a Gellérthegy–Tabáni eraviszkusz település helyén a Bartók Béla u.–Budaörsi út–Lágmányosi út–Kende u.-i szegélyén, ahol egy nagyobb faze-kastelep kemencéit bontották ki. Ehhez a területhez kapcsolódnak a Gellért Szálló területén és közvetlen szomszédságában megkutatott i. sz. telepmaradványok, amelyek a törzsi központ településrendszeréről szóló ismereteket gazdagították, elsősorban az i. sz. 1. sz.-i állapotok tekintetében.<sup>34</sup> b) A Gellérthegy–Tabáni település funkciójától eltérő *vicus* helyén folytak ásátások Albertfalván, az 1–3. sz. ala tábor védművei körül. Itt a katonaságot kiszolgáló helyi lakosság településéről van szó, amely a lovasalakulat miatt állattartással és a kapcsolódó kézművességgel (kovács, bőrcserzés, csontfeldolgozás stb.)<sup>35</sup> foglalkozott c) Budatétényen (Növény u.) bennszülött falu helyén folyt régészeti kutatás, egy már korábban feltételezett római út nyomvonalában. Szívós munkával első ízben sikerült tisztázni, hogy milyen körülmények között élt és dolgozta fel mezőgazdasági terményeit<sup>36</sup> a limes hátterében a helyi lakosság a 2. sz.-ban.

Visszatérve az Óbuda centrumában folyó ásátásokhoz, az 1976–1980 közötti feltárások bizonyossá tették, hogy az Árpád-híd helye, s főként D-i feljárója számít topográfiai szempontból a legértékesebb kutatási területnek. Egyebek között itt a Lajos u. 168. helyén találtak 1937-ben a Vespasianus-kori ala tábor felirataként megfejtett kőtöredéket. E lelőhely szomszédságában ÉD-i út burkolatát tisztították ki, amely a kora császár-

kor óta évszázadokon át használatban volt. S erre az útra fűződik két, ugyancsak i. sz. való sírkő, ala beli lovas-katonák ábrázolásával (Tél–Lajos u. körzet).<sup>37</sup>

A felsorolt okok miatt az utóbbi években különös gonddal igyekeztünk lehetőséget teremteni a régészeti megfigyeléseknek a Duna-part az Árpád-híd – a plébánia templom és a zsinagóga között. A feltételezett Flavius kori segédcsoport tábor helyén eddig több sorban találtak facölöpnymokokat és sánc árkokat: összefüggő rendszerük még tisztázatlan.<sup>38</sup> A leletanyag kora az 1. sz. második feléből való. Jelentős két feliratos köemlék-töredék, amely – úgy tűnik – beilleszthető a már publikált építési emlék szövegébe és megadja az óbudai castrumban Vespasianus idejében állomásozó csapattest nevét.<sup>39</sup> A téma szorosan összefügg a vízivárosi *ala* tábor, vagy táborok történetével. Ez utóbbi castrumok helyén is folyhatott eredményes leletmentés a Fő u.–Békkocsis u.–Vitéz u. helyén. Az erről szóló ásátási beszámoló azonban már átnyúlik az 1981. év összefoglalásába.<sup>40</sup>

Az Óbuda centrumában keresendő *ala*-tábor, esetleg több, egymással egyidőben itt állomásozó lovas alakulat castrumának a kérdésével kapcsolatban megemlíjtük, hogy az Árpád-hídtől nemcsak D-re, hanem attól É-ra, mintegy 600 m-re is kialakulóban van az ásátások nyomán egy terület, amelyet a kora császárkorra jellemző vizesárkok határolnak. Ennek az árokrendszernek üszkös, kevert betöltési anyaga nem haladja meg a 2. sz. közepét. Miután az árkokat betöltötték, planírozásukra lakóépületeket emeltek.<sup>41</sup>

A feltételezett két korai segédcsoport castruma közötti terület nyugati oldalán állt az aquincumi legiostábor. A Domitianus, valamint a Traianus korában használatos castrum kiterjedéséről az újabb kutatások nem változtatták meg a publikált elképzeléseket és a dokumentált megállapításokat. Sőt a korábbi teóriákat konkretizálják az újabb ásátások nyomán cölöpnymokból kirajzolódó barakk-rendszerek, élelemtároló vermek, hulladékgödörök kora, amelyeknek leletanyagában a jól datálható kerámia és érem mellett, fegyvermaradványok is szerepelnek. Köztük egyedülálló egy majdnem ép bronz sisak.<sup>42</sup> Az 1–2. sz. fordulójára keltezett castrumnak a jellegzetes kisköves utcaburkolata és e felületekhez kapcsolódó épületmaradványok padlója együttesen megadta a korszak „vezérszint”-jét. A fával és agyagtéglával épített védművek melletti sávban építették fel később a korszerűbb legiostábor kőfalait.

Az 1977–1981 évek közötti időszakban voltaképpen egy a 2. sz.-ban létesített legiostábornak a jellemző adatait tisztáztuk. (2. kép.) Három oldalon ismert volt a védművek helye, 1976 óta a castrum negyedik, Ny-i oldalán is alkalom nyílt az ásátásra, s megtalálták a kiszé-  
dett táborfalat, a betömött árkokat és utakat.<sup>43</sup> Szükségesnek ítéltünk a castrum É-i táborfala vonalában is egy hitelesítő ásátást egy, már hosszabb idő óta felmerült vélemény bizonyítására. A legiostábor É-i frontján ugyanis 1953–54-ben folytak első ízben kutatások; ekkor három ponton mutatkoztak egy castrum kiszé-  
dett falának és vele párhuzamosan két hegyes végző-  
désű ároknak a nyomai. Az árkok betöltéséből részben azt lehetett megállapítani, hogy palánk szerkeze-

tű fal tartozott a belső árokhoz, továbbá a leletanyag azt is elárulta, hogy ugyanezt az árkot még a 2. sz. közepe táján, a külső árkot pedig a 3. sz. elején töltötték be. Egyébként a szóban forgó táborfalnak az iránya 3°-kal eltér az 1970-es években megkutatott kőfalas legios-tábor rendszerétől. 1980–81-ben hitelesítő ásatással tisztázták az É-i védművek helyét, illetve különböző periódusait.<sup>44</sup> A korábbi és a későbbi táborok E-i fala között mintegy 30 m-nyi távolság mutatkozik.

Az utóbbi évek fontos eredményének számít a castrum utcahálózatának a rekonstrukciója. 1976-ra ismert volt már a két főutca nyomvonala, de csak most sikerült tisztázni a via principalis hosszabb szakaszán az út periódusait.<sup>45</sup> Ugyanakkor mind a praetenturában<sup>46</sup> mind a retenturában valamennyi fő közlekedési vonal egy-egy szakaszának a feltárása révén kirajzolódott a castrum teljes beosztása.<sup>47</sup>

Az előző ásatási időszakban feltárássra került a táborforum a parancsnoki épülettel. Az 1976 utáni években a legioparancsnok helyettesének, a tribunus laticlaviusnak az épületét kutatták meg. Ez a két belső udvart keretező nagyobb épületkomplexus a via principalis dextraról nyílt, s a praetenturában állott. Az egyik díszudvarhoz szentély tartozott, amelyben Mithrasnak szentelt oltárköveken több tribunus laticlaviusnak a neve őrződött meg a 3. sz.-ból. A szentély falát a Mithras-kultusz jeleneit ábrázoló falfestmény borította.<sup>48</sup>

Az épület főbejáratával szemben, a via principalis dextra Ny-i oldalán, ugyancsak több évre áthúzódó feltárás folyt az I. cohors scolájának épületmaradványai között. Az épület egykori funkcióját ebben az esetben is a romok között talált feliratos emlék szövege döntötte el.<sup>49</sup> Az épület helye lehetőséget nyújt a castrumban levő tíz cohors elhelyezésére vonatkozó különféle elméletek hitelesítésére,<sup>50</sup> a kutatások máris megkezdődtek.

1976 óta a kaszárnyák romjai között is folyt kutatás a praetenturában. Korábban két ilyen épületcsoport (a Vörösvári úton és a Vöröskereszt utcában) került elő, ez a harmadik kaszárnya-egység a tábor DK-i sarkában állt, bejárata a via sagularisról szolgált. Az épületet, az eddig megkutatottakhoz hasonlóan, évszázadok alatt többször átalakították. Parancsnoki helyiségét szüreti jelenetet ábrázoló falfestéssel díszítették a 3. sz.-ban.<sup>51</sup>

A legios-tábor katonai közfürdőjében évek óta – jelenleg is – folynak a feltárások, amelyek során sikerült megállapítani a középület kiterjedését. További új eredménynek számít a fürdő palastrájának, egy ÉD-i irányú medencesornak, valamint a fürdő vízellátására utaló csatornahálózatnak és vízvezetéknek a megtalálása. A kutatások során tisztázták a fürdőt határoló utcákat és az épületcsoport kőfaragványokkal díszített főbejáratát.<sup>52</sup>

A legios-tábor kutatásában elért eredmények mellett sok új kérdés is felmerült, amelyeknek a tisztázását további ásatások és a leletanyag részletes elemzése oldja majd meg. A jelenlegi ismeretek mellett úgy tűnik ugyanis, hogy a castrum minden fontos létesítményét felújították a 3. sz. elején feltehetően Caracalla idejében, így pl. a védműveket, a principiát, a tribunus házakat, kaszárnyákat.<sup>53</sup> Egy régóta ismert építési felirat szerint II. Claudius alatt kerdték meg a katonai fürdő teljes re-

konstrukcióját. I. Constantinus alatt, az új ásatási adatok szerint, általában kisebb mérvű átalakításokra került sor, de pl. a castrum K-i kapuját ekkor alapjaiban újjáépítették és szomszédságában egy horreumot is.<sup>54</sup> Az eddigi megfigyelések szerint a 2. sz.-ban emelt legios tábor szerkezete a Caracalla-kori állapot után lényegesen nem módosult.

Az elmúlt tíz esztendő kutatásait összesítve: feltárták a legios-tábor védműveit, s ezáltal rekonstruálni lehetett a castrum alapterületét. Tisztázódott a tábor utcahálózata, ami rávezetett a terület beosztásának rendszerére. Ásatásokkal hitelesítették a tábor minden fontos épületét, ami a topográfiai kutatások szempontjából lényeges támpontul szolgált. Végösszegben azt is meg lehetett állapítani, hogy a castrumról kialakult összkép egy Caracalla-kori állapotot tükröz. Hiányosan, de nagyobb vonásokban rekonstruálható volt a legios-tábor 2. sz. állapota és sok adat gyűlt össze a 4. sz. elején végbement átalakításokkal kapcsolatban is.

Az új stratégiai követelményekhez igazodva a nagy változást annak a castrumnak a megépülte jelentette, amelyet a legios-tábor keleti – ellenség felőli – dunai oldalához tapasztottak a 4. sz.-ban. (3. kép.)

A vázolt eredmények ellenére éppen ezért a kutatások számára a nagy újdonságot ennek a legkésőbbi, a 4. sz. folyamán megépült castrumnak az előkerülése jelentette. 1976-ban e castrum helyén folytatott ásatások kezdeti stádiumáról számoltunk be.<sup>55</sup> Jelentős új eredmények könyvelhetők el az 1976–1980-as ásatási időszakban, elsősorban a tábor védműveivel kapcsolatban. Sikerült feltárni a DK-i saroktoronyt, a vizesárok egy részletét a D-i oldalon és a K-i táborfal hosszabb szakaszát a Dunaparton.<sup>56</sup> Ugyancsak fontos előrelépésnek számít, hogy az erőd belsejében több épület helyén folyt kutatás mind az Árpád-híd D-i, mind az É-i oldalán.<sup>57</sup>

A Budapest Régiségei 24. kötetében közölt beszámolóinkban jeleztük, hogy – az ásatási adatok szerint – a castrum területét a 4. sz. végén beszűkítették, csak a D-i részét használták az 5. sz. és a későbbi évszázadok folyamán.<sup>58</sup> Arról azonban nem volt pontos elképzelésünk, hogy mekkora területről van szó. Úgy hisszük, hogy ebben a kérdésben is előre léptünk, bár a végső szót a további ásatásoktól várjuk. Két adatból indultunk ki: a későrómai temetkezések helyéből és a XIX. században felmért romokból. Ami a temetkezéseket illeti, eddigi tudomásunk szerint téglasírokat találtak a Fő tér északi szegélyén, a mai tanácsház és a Laktanya u. közti területen. Szórványosan jelentkeztek I. Valentinianus kori bélyeges téglákból összeállított koporsók ettől a vonaltól északra, a Vöröskereszt u.-ig terjedő térségben.<sup>59</sup> Feltételezzük, hogy a temetkezések már kívül esnek az utolsó erődítés vonalán, bár e korszaktól kezdve már nem hagyható figyelmen kívül az ókeresztény templom körüli temetkezés szokása sem.

Másfajta adatszolgáltatást nyújtanak, de hasonló eredményre vezettek, a régebbi aquincumi felmérések adatai. Rómer Flóris és Zsigmondy Gusztáv a 19. sz. közepe nagyobb lélegzetű közös vállalkozásba kezdett: felmérték az Óbudán még felszínen látható, vagy a „modern” építkezések alkalmával előbukkanó római kori

épület- és út maradványokat. Munkájukról Hampel József 1871-ben megjelent, Aquincum történetéről szóló monográfiája révén tudunk. Az MTA külön díjával jutalmazott, máig alapvető publikáció egyik jegyzetében ugyanis fölöttébb ironikus megjegyzés olvasható, miszerint „e hasznosnak ígérkező munka mint a rétestésztá nyúlik, s jószerént soha sem készülend el!”<sup>60</sup> E „befejezetlen” művet a MOB jogutódjánál, az Országos Műemléki Felügyelőség tervtárában találtam meg. Óbuda bécsi ölben készült kataszteri lapjaira vörös tussal vitte rá Zsigmondy Gusztáv a római kori romokról készült felméréseinek adatait. A mai Kórház és Polgár u. sarkán patkó alaprajzú torony alapjai láthatók.<sup>61</sup> E helyen – sajnos még e 19. sz. rajzok ismerete előtti időszakban – 1973–1979 között több ízben folytatott a BTM leletmentést. A jelzett toronynak megfelelő romokat különféle közmű árkok helyén nehéz körülmények közt mindig csak szűk gödrökben, csekély részletekben lehetett megfigyelni. A római és középkorból annyiféle átépítést kellett megállapítani, ami teljes alaprajzi tisztázásra alkalmat nem adott, de éppen e periodusok meglétét rögzítette. Most e Rómer–Zsigmondy féle ábra ismeretében felmerül annak a lehetősége, hogy az öntött falazással készült, 3 m vastag falú patkó alakú torony a 4. sz. végi castrum DK-i sarkbástyájához hasonlatosan, a lekicsinyített terület ÉNy-i sarkát jelezheti. Belső oldalán halad az út, amit éppen ebben a térségben több ponton is átmetszettünk leletmentések alkalmával. A feltételezéshez további támpontot nyújthat Bertalan Vilmosné legutóbbi években végzett ásatainak eredménye; mind a Fő téren, mind a Zichy kastély területén a későrómai korszakban készült, széles, KNy-i irányú fal részleteit találta; kutatásait jelenleg is folytatja.<sup>62</sup> Ha e feltevés igazolódna, a későrómai castrum éppen a D-i felére szűkült be, kb. 300 m x 300 m-es területre. E térségen belül, az É-i erőd belső oldalán állt a középkori prépostsági templom. Feltételezhetően egy sokkal kisebb alapterületű ókeresztény templom-előd romjai fölé emelték.<sup>63</sup> De ezek valóban csak feltevések, amelyekről a középkori romok között talált összefüggéstelennek tűnő későrómai falrészletek, néhány oszlopmaradvány és egyéb épület faragványok<sup>64</sup> ellenére sem mondhatunk bizonyosat.

Sokkal biztosabb alapokból indulhatunk ki, amikor azt kutatjuk, hogy a 4.–5. sz. fordulóján mely épületeket használtak még, vagy mely terület funkcionált némi átalakítással a kései castrumon kívül. Említettük, hogy a D-i és az É-i táborfalak mellé, közvetlen szomszédságukba temetkeztek, sőt a Ny-i oldalnál is sírokat tártak fel a Magyar L. u.–Kálvin u. közti sávban, vagyis a Ny-i táborfalon kívül, de annak csupán D-i szakaszán.<sup>65</sup>

A 2.–3. sz.-i legios tábornak azonban több olyan épülete helyén folyt kutatás, ahol síroknak még nyoma sem volt. Ilyen pl. a katonai közfürdő (a Flórián téren), az apsisos csarnokos épület (Vöröskereszt u.-ban), egy korábbi horreum (Harrer P. u.-ban), s ennek vonalában, ugyancsak a korábbi legios tábor Ny-i fala mellett egy padlófűtéssel ellátott apsisos épület (Tavaszi–Polgár u. sarkán). A felsorolt épületek mind a 2.–3. sz.-i castrum praetenturájában álltak. Az ásataink során azt is megfigyelték, hogy mindezeket az épületeket alapvetően át-

alakították, sőt új funkcióit is kaptak az I. Valentinianus utáni időszakban.<sup>66</sup>

A 2. sz.-ban épült legios tábor retenturájának a D-i fele már a 4. sz. első harmadában alapvető átépítéseken ment keresztül, amikor új aquaeductust vezettek itt el. Az új vezeték a katonaváros D-i régiójába szállított vizet. A vezeték egyébként a legios tábor utcaszintjén haladt, ezért az utcák új burkolatát átlagosan 1 m-rel kellett megemelni. Figyelemreméltó, hogy a vezeték kőfala a két – a Ny-i és a D-i – táborkaput átlósan kötötte össze, s az útjában álló minden korábbi épületet lebontották. Az építkezésnek ez a módja is bizonyítja, hogy a későrómai castrum megépültekor a legios tábor korábbi formai rendjét megszüntették a retenturában.<sup>67</sup>

Az aquincumi *canabae* területén egyébként az 1976–1980 közötti ásatai időszakban 82 különböző helyszínen folyt régészeti munka. (4. kép.) Közülük látványos eredményt csak a Búvár u.–Szentendrei út–Meggyfa u.–Folyamőr u.-i térségében zajló kutatások hoztak. A területen 1973 óta szinte megszakítás nélkül dolgozik a múzeum, s e hosszú idő alatt sikerült részletekben felszínre hozni egy kb. 120 m x 150 m-es alapterületű épület maradványait. Falfestményei, mozaikpadló, teljes falfelületeket borító stukkódíszei és a helységekben talált szobrok révén ma ezt az épületet tartjuk az aquincumi helytartói palota után Pannónia legjelentősebb középületének.<sup>68</sup> Azt is tudjuk, hogy már a 19. század elején kiemelték innen mintás mozaikpadlót, mert a helyszínt egy 1934-ben megjelent aquincumi térképen mozaikok lelőhelyeként tüntették fel.<sup>69</sup> A legújabb ásataink alkalmával hitelesítették az épületcsoportot K felől lezáró – 11 m széles – ÉD-i irányú limes-utat.<sup>70</sup> Talán nem érdektelen ebben az összefüggésben, hogy a már említett, 19. sz. közepe táján készült Rómer–Zsigmondy féle kataszteri térkép adatai szerint, az út túlsó, K-i oldalán, ugyancsak kiterjedt épület állhatott, amely mellett a Duna-partról egy ÉK–DNy-i irányú széles, lekövezett út vezetett. Jelenlegi ismereteink szerint a legios tábor É-i kapuja felé haladt, vagy éppen a limes útba kötött be a mozaikos épület<sup>71</sup> szomszédságában.

Nagyobb kiterjedésű épületek helyén folyt feltárás a *canabae* D-i részén is, ugyancsak a limes út szegélyén, a Perc u.–Magyar L. u. sarkán. A római kori épületek fölé a 14. sz.-ban a Klarissák kolostorát és templomát emelték, s minthogy Óbuda topográfiai kutatásai szempontjából a középkori rome gyűttes kiemelt témának számít, a római kori maradványok feltárása itt csupán kisebb felületekre szorítkozott. E részletekből két épület maradványaira lehetett következtetni; mindkettő a 11 m széles limes útról nyílt és egy 3 m széles KNy-i római út választotta el őket. (Az út később a középkori templom főténgelye lett). Az É-i épület az eddigi részeredmények alapján talán közfürdő lehetett. A D-i épületnek, amelyet porticus szegélyezett, feltűnően jó állapotban maradt meg a padlófűtés-rendszere. A 2. sz.-ban nagy termekből állt, majd a 4. sz. második felében belső apsisossal, oszlop-csarnokkal templommá alakították. Az apsisban oltár-alapra utaló falazást találtunk, s az épülethez ekkor kis helyiségekből álló szárnyat toldottak. A templom és közvetlen környéke később temetkezési hellyé vált.<sup>72</sup>

A terület a 4. sz. közepe táján több szempontból is értékes lehetett, amire figyelmünket a későrómai vízvezeték falazata és vízkivételi építménye hívta fel. A már említett két csövű aquaeductus, amely a 4. sz. első harmadában létesült, annyi vizet szállított a szóban forgó területre, amennyi egész Óbuda lakosságának elegendő lett volna, az új lakótelep megépülte előtt. A legújabb régészeti kutatások arra mutatnak, hogy a 4. sz.-ban a castrumon kívül ezt a D-i területet részesítették előnyben, s itt folyt a legtöbb új építkezés. Ugyanekkor a canabae É-i regioja elhanyagolódott, s a század közepétől már csupán temetőként szolgált.<sup>73</sup>

A canabae É-i és D-i részének a beépítettsége, funkciója megfigyeléseink szerint a római uralom egész ideje alatt különbözött egymástól. Az É-i városrész – díszes épületek tanúsítják – a 2.–3. sz. folyamán a vezető állásúaknak, a magas rangú hivatalnokoknak, a helytartó környezetének volt a lakóhelye és hivataloknak adott szállást.

Az új óbudai ásások lehetőséget nyújtottak ahhoz, hogy megkeressük a canabae határait. Az É-it a Filatori gát–Mozaik utca között, vagyis a Rádl árok mentén,<sup>74</sup> a Ny-it a Körte u.–Váradi u. vonalában, D-en az amphitheatrum D-i oldalán futó-, a római időkben még fel nem töltött – mély árok vonalával azonosítottuk.<sup>75</sup>

A katonaváros temetői nagyjából a vázolt sávban húzódnak. Több száz síros temető feltárása folyik a Bécsi út mentén, s ugyancsak több száz síros temető a Filatori köz–Bogdányi út–Zay u. között a Rádl árok D-i oldalán.<sup>76</sup> Hasonló nagyságú sírmező feltárására került sor az Aranyhegyi patak északi oldalán, a Benedek Elek–Husztai út térségében.<sup>77</sup> A későcsászárkori temetők közül elsősorban a 4. sz.-i castrum körül kialakult sírmezők feltárása említendő.

## II. A katonaváros és a polgárváros közötti terület

Új eredménynek számít Aquincum kutatásában a katonaváros és a polgárváros közötti, mintegy másfél km hosszú sávnak a régészeti átkutatása. (Erre a munkára a Szentendrei út rekonstrukciója, a HÉV pálya részleges áthelyezése és felújítása, a Kaszás dűlői lakótelep létesítése és helyén a korábbi kertváros teljes felszámolása nyújtott lehetőséget.) A régészeti munkák, (a terület kutatóárkokkal való tervszerű átpasztázásán kívül) néhány, a római kori topográfia szempontjából fontosnak ígérkező helyszínre tömörültek. Ilyen volt természetesen az aquaeductus vonala,<sup>78</sup> s kerestük ezzel párhuzamosan a római főút nyomát. Következő témaként az Aranyhegyi patak és a római út kereszteződésének a műszaki megoldása kínálkozott. Feltételeztük, hogy itt állandó híd állhatott, amely mellett – a gyakorlat szerint – útállomás lehetett.

Mindkét objektum nyomát megtalálták a Mozaik utca vonalában. Az Aranyhegyi patak régi medrében a híd tartozékára utaló hatalmas kőpillérek mutatkoztak, amelyek alapozásával a római szint alatt 4–6 m mélyre hatoltak. A patakmeder É-i partján, ettől a helytől kb. 100 m-re, több helyiséges kőépület maradványait tárták fel, amelynek négyszögét árokkal kerítették.<sup>79</sup> Az épít-

mény mellett ÉK–Dny-i irányú út haladt a Duna felé, burkolatának egy szakaszát szabadították ki a föld alól. Az út irányában, a folyó partján egy fa cölöpökre alapozott római kori kőépület kerítőfalát bontották ki. A több sorban sűrűn levert cölöpöket épségben őrizte meg a folyó iszapja. Az egyik cölöp kérgébe LEG II AD feliratrövidítést vésték bele. Az épület K-i oldalát a folyó már elsodorta, a Ny-i traktus tisztázására még van remény.<sup>80</sup>

A katonaváros és a polgárváros közötti terület, a Mozaik u.–Benedek E. u. és a Záhony u.–Kazal u. között, feltűnően szegényes volt leletekben. Egyértelműen indokolják a beépítetlenséget a kutatóárkok metszeteiben mutatkozó jelenségek: a római korban az Aranyárok medre és árterülete húzódott itt széles sávban.<sup>81</sup> Az aquaeductus a patakmeder K-i oldalán haladt. A vízvezetékkel párhuzamos ÉD-i út igen jó állapotban megőrződött hosszabb szakaszát a Záhony utca és a D-i városfal között bontották ki.<sup>82</sup> Fontos eredménynek számít, hogy a szóban forgó útrészlethez csatlakozva sor kerülhetett az *aquincumi polgárváros* déli városkapujának a feltárására.

## III. Az aquincumi polgárváros

A déli városkapu Ny-i tornyának az alapjait új közművek fektetéséhez kapcsolódó leletmentések során bontották ki. A kapu K-i tornya fölött az áramátalakító épület áll, amelynek alapozásakor bizonyára megsemmisültek a római építmény maradványai. A D-i városkapu Ny-i tornyának az alapozása kör alakú, felmenő falai sokszöget formáltak. Az ásás alkalmával megfigyelték, hogy a városkaput valamikor a 3.–4. század fordulóján emelték egy korábban itt álló és alapjáig lebontott – bizonyára eltérő formájú – kapuépítmény helyén.<sup>83</sup> Véleményünk szerint a most kiszabadított D-i városkapu Ny-i tornyának a romját 1927-ben már megtalálták és újra betemetették, mert az ókori falmaradványok a mai Szentendrei út járdája alatt rejtettek. De akkor e romokról az volt a vélemény, hogy egy – a római út mentén álló – kerek szentélyhez tartoznak.<sup>84</sup>

Fontos és új eredmény a polgárváros É-i kapujának a feltárása is a volt Kreml malom É-i végében. Egyelőre itt is csupán a Ny-i kaputorony romjainak a kiszabadítására nyílt lehetőség. Érdekes, hogy ez a kapu a római uralom végéig megőrizte 2. sz.-i jellegét: négyszögű tornyai között két – feltehetően boltíves – átjárón át közlekedtek. A kaput többször átépítették, később beszűkítették, járósíntjét meg is emelték.<sup>85</sup>

A polgárváros védműveinek a feltárása terén komoly előrelépésről beszélhetünk. Az utóbbi években a város D-i, Ny-i és É-i oldalán újból és újból adódott alkalom a városfalak és a vizesárkok rendszerének a megfigyelésére.<sup>86</sup> A legjelentősebb eredménynek számít a municipium legkorábbi, palánk-szerkezetű városfalának és a hozzátartozó árkoknak és útnak a megkutatása mind a D-i, mind a Ny-i oldalon.<sup>87</sup>

Az aquincumi polgárváros középtengelyében mintegy 50 m széles sávban tartott a Szentendrei út rekonstrukciója. A két pályássá bővített út helyén a burkolatcseré-

vel a közművek cseréjével, új HÉV-pálya készítésével és egy 300 m hosszú betontámfal létesítésével járó földmunkákat használtuk fel régészeti megfigyelésekre. A terület közepén az aquaeductus maradványainak a feltárása folyt. Az É-i és a D-i városkapuk között különös figyelmet érdemel a többször megújított, megemelt római vízvezeték hitelesítő feltárása. Most nyílt első ízben lehetőség a szakaszonként beiktatott tartályok, a föld alatti elosztóvezetékek és a túlfolyó víz elvezetésére használt csatornák megfigyelésére, dokumentálására.<sup>88</sup>

A vízvezeték K-i oldalán váratlanul egy 3 m széles út burkolata tűnt elő, amelyen szintén többszöri felújítást, szintemelést végeztek. Az út K-i oldalát egy igen jó állapotban megőrződött kőfal szegélyezi (a fal koronáját a jelenlegi utcaszint, vagyis a járda vágja el). Az építmény 250 m hosszán áll, az aquincumi polgárváros forumát köti össze a D-i városkapuval és csak két keresztutca szakítja meg. A jelenleg is látható fal átlag 3 m magas, római kori kő ablak és ajtókeretek, valamint szellőzőnyílások és vízkifolyó kőcsatornák tagolják. A kőkeretben egy helyütt a vasrács töredéke is megőrződött; a küszöbök előtt lépcsők látszanak. Az építmény egyébként a polgárváros É–D-i főutcája K-i oldaláról nyíló boltsor hátsó traktusához tartozik. Külön érdekessége, hogy kb. 80 m-es szakaszán belül alagsori raktárakat alakítottak ki.<sup>89</sup> Ennek a boltsornak a D-i kapuhoz csatlakozó porticuszszal szegélyezett szakaszát egyébként most első ízben figyelték meg ásatásokkal az Aquincum Múzeum bekerített területén kívül.<sup>90</sup>

Az aquaeductus Ny-i oldalán az aquincumi polgárváros negyedik (eddig ismeretlen) közfürdőjének a feltárása teljesen új régészeti eredménynek számít. Az épület teljes alaprajzát tisztázták, bejáratait faragott kő ajtókeretekkel, téglamozaik padlókat, a falakon átlag másfél méter magasan álló falfestést, a fürdő padlófűtését, csatornázását, vízellátását szolgáló vezetékrendszerét.<sup>91</sup>

A fürdő K-i oldalát sikátor választotta el az aquaeductus falától, s Ny felől az épület egy, már korábban feltárt utca határolta. A fürdőtől É-ra még három épületben folytak kutatások; műhelyek, majd a város KNy-i főutcájára fűződő boltok helyén.<sup>92</sup>

A Szentendrei út rekonstrukciójához kapcsolódva most nyílt első alkalommal lehetőség a polgárváros központjában álló nagy szentély teljes alaprajzának a tisztázására, a Ny-i és É-i oldalának a feltárására. A különböző építkezési korszakokat, sőt az épület funkcionális változásait bizonyító adatok is felszínre kerültek.<sup>93</sup>

A város K-i régiójában, a mai gázgyári lakótelep helyén, évenként rövidebb lélegzetű leletmentések folytak. Az eredmények közül kiemeljük egy falfestményekkel díszített épület részleges feltárását. A faldekoráció figurális mintái egyedül állóak Pannóniában.<sup>94</sup>

A polgárváros védművein kívül – a szóban forgó 1976–1980. éveket felölelő időszakban – ugyancsak leletmentő ásatások folytak, köztük néhány több évre áthúzódott. Az eredmények nyomán általános kép alakult ki a várostól É, Ny, D és K felől övező peremtelepülések funkciójáról, a beépítettség rendszeréről.

Az Óbudai Gázgyár területén, a polgárváros K-i falán kívül, a Duna-parti fazekastelep további épületmaradvá-

nyai és fazekaskemencéi kerültek elő sok hulladékanyaggal.<sup>95</sup> A D-i oldalon – a Kazal u.–Husztai u. térségében – kiterjedt épületcsoport helyiségeit bontották ki a föld alól. Az épület a városfalat kívülről szegélyező 11 m széles kocsútba torkolló, első ízben megfigyelt ÉD-i útról nyílt.<sup>96</sup> A város Ny-i oldalán, a védművekkel párhuzamosan futó kocsút túlsó oldalán, egy-két helyiséges, kőfallal alapozott lakóházak sorát figyelték meg. Távolabb, a coloniától Ny-ra húzódó térségben tártak fel egy útmenti, több helyiséges villát a hozzá tartozó melléképületekkel. Ennek az új objektumnak a részletekbe menő megkutatásával fontos adatokat kaptunk a város gazdasági ellátását biztosító mezőgazdasági termelésről.<sup>97</sup> A polgárváros É-i kapujából kivezető út mentén folytatták a vízvezeték és a mellette haladó út feltárását.

A város mind a négy oldalán, az útmenti temetők helyén folytak a leletmentések. Kiemeljük az eredmények közül a nyugati – közismerten Aranyhegyi patak menti – sírmező néhány 2. sz.-i sír építményét,<sup>98</sup> valamint a K-i temető – közismerten gázgyári sírmező – későcsászárkori sírjait.<sup>99</sup>

#### IV. A jelentősebb épületmaradványok műemléki bemutatása

A hagyományokhoz híven röviden felsoroljuk a legújabbban feltárt épületmaradványok megőrzése, konzerválása és bemutatása terén végzett munkákat, a Budapesti Történeti Múzeum és a Fővárosi Műemlékfelügyelőség közös erőfeszítésével elért eredményeket.

Elsőként egy elkészült, befejezett romcsoportra hívjuk fel a figyelmet. Az új lakótelep központi részén, a Vöröskereszt u.-ban, lakóházak és egy szolgáltató-ház közötti kis parkban került bemutatásra a római kori legiostábor kaszárnyái helyén egy ókori és középkori falmaradványokból álló objektum. A 4. sz.-ban itt egy apsiszál záródó csarnokos épület állott, romjait az 1973–1976. években tárták fel. A későrómai épület helyiségeit, még fennálló falait, terrazzopadlóját újra felhasználták a középkor folyamán. E római eredetű romokat befoglalták az új, 14. sz.-ban létesített Ferences kolostorba és templomba. Az új óbudai lakótelep központi részén e két történelmi korszak összefonódását jelképezi és a mával való kapcsolatára hivatott utalni ez a kis szabadtéri romterület.<sup>100</sup> A helyszínen előkerült római oszlop felállított másolata a figyelem felkeltése mellett egyben térplasztikaként is szolgál. E témához tartozik egy kísérlet: jelentősebb római kori szobrok, épületfaragványok, feliratok előkerülése helyén azok másolatát, modern keretbe foglalva, térplasztikaként helyeztük el. A Harrer Pál utcában az iskola és az óvoda bejárata előtti parkban, már három elkészült példány látható. Tovább vive ezt a gondolatot, a közeli öregek házában a bejárati fal díszeként alkalmazták egy aquincumi relief másolatát.<sup>101</sup>

A Vöröskereszt u.-i kis romkertben látható falmaradványok, illetve épületrészlet töredékes volta és kevésbé látványos mivolta ellenére jól illusztrálja azt a törekvést, hogy Óbudán elsősorban olyan történelmi emlékeket őrizzenek meg a felszínen, amelyek az ókor és a középkor kapcsolatára utalnak.

A megőrzendő épületelemek kiválasztásánál és a fenntartásukat eldöntő érvelésnél még két további feltétellel jön számításba a római kor esetében. Az egyik a településtörténeti szempont; ennek alapján mutatják be pl. a táborkapuknak, a táborfalrészleteknek romjait. (A polgárvárosban a városkapuk és védművek maradványait.) Az erődfalak adják meg ugyanis az ókori települések kereteit, amelyeket némelykor a későbbi település is felhasználott. Óbudán a D-i táborkapu romkonzerválása befejezés előtt áll (volt Pacsirta u. 12–16. és Gyűrű u. helyén), a K-i táborkapué nemrég kezdődött meg (Kórház u. 7.). A kései, 4. sz.-ban emelt castrum D-i védműveinek a bemutatására megtörténtek az előkészületek a (Templom u.–Plébánia templom–Árpád-híd–Duna-part térségében).<sup>102</sup>

Egy következő, mondhatni legnépszerűbb szempont, amely a romok fenntartása mellett szólhat, a látványosság. Ennek az elvnek az alapján elsősorban a katonai közfürdő romjainak műemléki kialakítása említendő. Az együttes megmentése a legnagyobb műszaki nehézségekbe ütközött a kiszélesített Árpád-híd felüljáróját tartó pillérek között. A római kori fürdő úszómedencéi, tornacsarnoka, fedett termei és szabad oszlopcsarnokai díszkuttakkal és épületfaragványokkal, a Flórián téri új közlekedési csomópont aluljárójában kerülnek bemutatásra, komoly anyagi ráfordítással.<sup>103</sup> Ugyanitt, a Flórián téri aluljáróhoz kapcsolódó parkban a legióstábor D-i falának egyik részletét őrizték meg, valamint a tribunus laticlavus épületében megtalált Mithras szentély berendezését.

A látványos emlékeknek egy másik válfaját az aquincumi katonaváros É-i részén, a mai Szentendrei út–Búvár u.–Folyamőr u.–Meggyfa u. térségében, a Filatori felüljáró D-i oldalán sikerült létrehozni. Terjedelmes épületet tártak itt fel az utóbbi években, amelynek mozaikpadlókkal, falfestményekkel, stukkómintákkal díszített helyiségeit részben védőépületben, részben nyitott romkertben őrzik meg. A konzerválás munkálatai második éve folynak.<sup>104</sup>

Az aquincumi legióstábor és a katonaváros romjai mellett a polgárváros romterülete is gyarapodott az új feltárások nyomán felszínre került és fenntartott műemlékekkel. A legnagyobb feladatokat az aquaeductus maradványainak a bemutatása jelentette. Az útrekonstrukció nyomán két pályássá bővített Szentendrei út középső elválasztó sávjában konzerválták a római vízvezeték romjait. A jobb rálátás érdekében az út Ny-i pályáját a római kori szinten vezetik, a K-it a mai járószinten, vagyis kb. 2 m-rel magasabban. A vízvezeték K-i oldalán összefüggő ókori falazat húzódik, szegélyén egy kis utca burkolata végig megmaradt. A szintek kiegyenlítése miatt konzolokra kellett emelni az autótutat. Az aqueductus lepusztult romjai nyomán ma nehéz volna az ókorban olyan látványos és fontos közmű eredeti állapotára ismerni. Ezért a műemléki szakasz mindkét végén egy-egy rövid rekonstrukciós szakasz készült a római aquaeductusról.<sup>105</sup>

Az elkészült műemléki munkák sorában említjük még a Szentendrei út és a Római út találkozásánál kialakított városfal részletet a hozzátartozó vizesárkokkal, amit ugyancsak rekonstrukció értelmel. A helyreállított városfalnak ezen a ponton szimbolikus jelentősége van, Aquincum É-i határvonalát jelzi. K-i irányban a legújabb feltárt É-i városkapu romjaival, egészül majd ki ez a falrészlet, ugyanakkor tovább bővül a romterület É-i fele is, mert a városfalat keresztező vízvezeték-maradványok bemutatását ebben az irányban máris folytatják a Pók utcai lakótelep előmunkálataihoz kapcsolódva.<sup>106</sup> A Szentendrei út Ny-i oldalán – még mindig ennek a romkomplexumnak a körzetében – folyik a polgárvárosi amphitheatrum romjainak a helyreállítása. A műemléki munkáknak menet közben itt bizonyos mértékig el kellett térniük az eredeti tervtől. A módosítást a HÉV sínpálya Ny-abbra való áthelyezése tette szükségessé. Elbontották ugyanis az ókori falakat kerítő hatalmas földrészűt, így az amphitheatrum romjai K felé kinyíltak, látványuk összekapcsolódik a városfal és a vízvezeték együttesével.

## Rövidítések

ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae	Facsády 1977	Facsády A.: Előzetes jelentés. RégFüz 30 (1977)
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő	Facsády 1978	Facsády A.: Előzetes jelentés.
BpR	Budapest Régiségei	Facsády 1979	Facsády A.: Előzetes jelentés. RégFüz 32 (1979)
RégFüz	Régészeti Füzetek		
Bertalané 1980	Bertalan V.-né: Előzetes jelentés. RégFüz 33 (1980)	Facsády 1980	Facsády A.: Előzetes jelentés. RégFüz 33 (1980)
Bertalané 1981	Bertalan V.-né: Előzetes jelentés. RégFüz 34 (1981)	Facsády 1981	Facsády A.: Előzetes jelentés. RégFüz 34 (1981)
B. Tóth 1980	B. Tóth Á.: Előzetes jelentés. RégFüz 33 (1980)	Kaba 1976	Kaba M.: Előzetes jelentés. RégFüz 29 (1976)
B. Tóth 1981	B. Tóth Á.: Előzetes jelentés. RégFüz 34 (1981)	Kaba 1978	Kaba M.: Előzetes jelentés. RégFüz 31 (1978)
Facsády 1976	Facsády A.: Előzetes jelentés. RégFüz 29 (1976)	Kaba 1979	Kaba M.: Előzetes jelentés. RégFüz 32 (1979)



<i>Kaba</i> 1980	<i>Kaba M.</i> : Előzetes jelentés. RégFüz 33 (1980)	<i>Póczy</i> 1977	<i>Póczy K.</i> : Előzetes jelentés. RégFüz 30 (1977)
<i>Kérdő</i> 1976	<i>Kérdő K.</i> : Előzetes jelentés. RégFüz 29 (1976)	<i>Póczy</i> 1978	<i>Póczy K.</i> : Előzetes jelentés. RégFüz 31 (1978)
<i>Kocsis</i> 1978	<i>Kocsis L.</i> : Előzetes jelentés. RégFüz 31 (1978)	<i>Póczy</i> 1979	<i>Póczy K.</i> : Előzetes jelentés. RégFüz 32 (1979)
<i>Kocsis</i> 1979	<i>Kocsis L.</i> : Előzetes jelentés. RégFüz 32 (1979)	<i>Póczy</i> 1980	<i>Póczy K.</i> : Előzetes jelentés. RégFüz 33 (1980)
<i>Kocsis</i> 1980	<i>Kocsis L.</i> : Előzetes jelentés. RégFüz 33 (1980)	<i>Póczy</i> 1981	<i>Póczy K.</i> : Előzetes jelentés. RégFüz 34 (1981)
<i>Kocsis</i> 1981	<i>Kocsis L.</i> : Előzetes jelentés. RégFüz 34 (1981)	<i>Szirmai</i> 1976	<i>Szirmai K.</i> : Előzetes jelentés. RégFüz 29 (1976)
<i>Németh</i> 1976	<i>Németh M.</i> : Előzetes jelentés. RégFüz 29 (1976)	<i>Szirmai</i> 1977	<i>Szirmai K.</i> : Előzetes jelentés. RégFüz 30 (1977)
<i>Németh</i> 1977	<i>Németh M.</i> : Előzetes jelentés. RégFüz 30 (1977)	<i>Szirmai</i> 1978	<i>Szirmai K.</i> : Előzetes jelentés. RégFüz 31 (1978)
<i>Németh</i> 1979	<i>Németh M.</i> : Előzetes jelentés. RégFüz 32 (1979)	<i>Szirmai</i> 1979	<i>Szirmai K.</i> : Előzetes jelentés. RégFüz 32 (1979)
<i>Németh</i> 1981	<i>Németh M.</i> : Előzetes jelentés. RégFüz 34 (1981)	<i>Szirmai</i> 1980	<i>Szirmai K.</i> : Előzetes jelentés. RégFüz 33 (1980)
<i>Parragi</i> 1978	<i>Parragi Gy.</i> : Előzetes jelentés. RégFüz 31 (1978)	<i>Szirmai</i> 1981	<i>Szirmai K.</i> : Előzetes jelentés. RégFüz 34 (1981)
<i>Parragi</i> 1979	<i>Parragi Gy.</i> : Előzetes jelentés. RégFüz 32 (1979)	<i>Topál</i> 1979	<i>Topál J.</i> : Előzetes jelentés. RégFüz 32 (1979)
<i>Pető</i> 1976	<i>Pető M.</i> : Előzetes jelentés. RégFüz 29 (1976)	<i>Zsidi</i> 1977	<i>Zsidi P.</i> : Előzetes jelentés. RégFüz 30 (1977)
<i>Pető</i> 1978	<i>Pető M.</i> : Előzetes jelentés. RégFüz 31 (1978)	<i>Zsidi</i> 1978	<i>Zsidi P.</i> : Előzetes jelentés. RégFüz 31 (1978)
<i>Pető</i> 1980	<i>Pető M.</i> : Előzetes jelentés. RégFüz 33 (1980)	<i>Zsidi</i> 1979	<i>Zsidi P.</i> : Előzetes jelentés. RégFüz 32 (1980)
<i>Pető</i> 1981	<i>Pető M.</i> : Előzetes jelentés. RégFüz 34 (1981)	<i>Zsidi</i> 1980	<i>Zsidi P.</i> : Előzetes jelentés. RégFüz 33 (1981)
<i>Póczy</i> 1976	<i>Póczy K.</i> : Előzetes jelentés. RégFüz 29 (1976)	<i>Zsidi</i> 1981	<i>Zsidi P.</i> : Előzetes jelentés. RégFüz 34 (1981)

## Jegyzet

1. Az 1975. év végéig elért eredmények rövid összefoglalása korábbi irodalommal *Póczy K.*: Aquincum. Der römische Limes in Ungarn (Székesfehérvár, 1976), 82–85.
2. *Zolnay L.*, BpR 1973, 265; *Nagy T.*, BpR 24/1976, 411; *Póczy K.–Kocsis L.*, 1978, 41; *Kocsis L.*, 1980, 33.
3. *Szirmai* 1978, 42; *Kocsis* 1980, 33; 1981, 29.
4. *Kocsis* 1980, 33; 1981, 29.
5. *Szirmai–Facsády–Kocsis* 1978, 40–41; *Kocsis* 1979, 41.
6. *Szirmai* 1980, 31; *Kocsis* 1981, 29.
7. *Szirmai* 1977, 17–18; 1978, 42–43; 1979, 10. Az épületsoporról és a falfestményekről szóló részletes publikáció a jelen kötetben.
8. *Szirmai* 1979, 10.
9. *Facsády* 1978, 40; 1977, 18–19; *Tóth* 1981, 38.
10. *Kocsis* 1981, 29.
11. *Zsidi* (a 118–221. számú sírokról) 1981, 31; (a 118. sír feltárásáról) 1979, 38.
12. *Kaba M.*, (a Benedek E. u.-i feltárásról) 1976, 31–32; (az Aranyhegyi–Keledi u.-i feltárásról) 1979, 37.
13. *Bertalan V. né–Póczy K.*: Tájékoztató az 1977. évi óbudai feltárások eredményeiről. Közlemények (Bp. Főv. Tan. Tud. Intézm.) I/1978, 52–61.
14. *Parragi* 1979, 42; *Németh* 1979, 43.
15. *Topál* 1979, 42; *Németh* 1981, 32.
16. *Facsády* 1978, 40; *Németh* 1979, 41.
17. *Póczy–Facsády–Kérdő* 1976, 26; *Éry–Facsády* 1976, 25; *Facsády* 1977, 19.
18. *Facsády* 1978, 40–41 és 43.
19. Előzetes jelentések az egyes útszakaszokon végzett leletmentésekről: *Facsády* 1976, 30–31; *Szirmai* 1976, 24; *Póczy* 1977, 21; *Szirmai* 1977, 18; *Szirmai* 1978, 38; *Zsidi* 1978, 38–39; *Szirmai* 1979, 39; *Kaba* 1980, 36; *Póczy–Zsidi* 1980, 37.

20. *Póczy–Kocsis* 1979, 40; *Facsády* 1979, 41; *Kocsis* 1981, 29.
21. *Pető* 1981, 35–36; *Zsidi* 1981, 36.
22. Lásd 2–6. jegyzeteket, valamint *Szirmai* 1979, 10; 1980, 31; *Kaba* 1978, 37; 1980, 32.
23. *Szirmai K.*: Kutatások az aquincumi II–III. századi legióstábor praetenturájában 1973–1977 között. *ArchÉrt* 1980, 187–200.
24. *Pető*: Római kori sírépítmény és szentély darabjai Csillaghegyen. *BpR* 24 (1976), 215; *Tóth* 1980, 39 (békásmegyeri leletmentésről).
25. *Zsidi* 1980, 37.
26. *Pető* 1978, 43–44; 1981, 30; valamint részletes publikáció a jelen kötetben. *Zsidi* 1981, 31.
27. *Németh* 1976, 31.
28. Lásd 12–14. jegyzeteket, valamint *Zsidi* 1979, 36; 1980, 28–31; 1981, 25–27; 1981, 31.
29. *Pető* 1980, 29.
30. *Németh* 1977, 21; *Zsidi* 1978, 45; 1979, 36; 1980, 39. A fazekastelep területén folytatott leletmentéseinek eredményeit a jelen kötetben publikálja.
31. Évenként összefoglaló jelentéseket adtunk az *Archeológiai Értesítő*, illetve a *Régészeti Füzetek*, valamint a *Budapest Régiségei* köteteiben. Lásd *Póczy* 1977, 16–17; 1978, 34–36.
32. *Kőszegi* 1976, 6.
33. *Németh* *BpR* 24 (1976), 416.
34. *Pető* *BpR* 24 (1976), 427; 1978, 47.
35. *Szirmai* 1978, 47.
36. *Szirmai* 1977, 30; 1978, 47. Eredményeit a jelen kötetben levő publikációban foglalja össze.
37. *Tóth–Vékony*: Beitrage zu Pannoniens Geschichte im Zeitalter des Vespasianus. *ActaArchHung* 22 (1970), 115–138.
38. Előzetes jelentések: *Póczy* 1976, 26 (az ÉD-i útról és az utat szegélyező épületekről); *Németh* 1979, 41 (a palánkszerkezet pillérkötegeiről és az ÉD-i fossáról); *Facsády* 1980, 34 (a KNy-i fossáról); *Topál* 1979, 41.
39. *Kérdő* előzetes jelentése az 1981. évi eredményekről a jelen kötetben.
40. *Németh* jelen kötetben levő előzetes jelentése.
40. *Szirmai* előzetes jelentése a Búvár u.–Folyamőr u.-i ásításokról a jelen kötetben. Előzmény: 1980, 34–35.
42. *Németh*: Régészeti megfigyelések az ÉK-i tábor-saroknál (előzetes jelentés). *BpR* 24 (1976), 62; *Kocsis* 1980, 33, valamint értékelő publikációja a jelen kötetben.
43. *Kocsis* 1981, 32. Megfigyelései a Solymári u.–Teszársz Károly u.-ra vonatkoznak.
44. Az É-i táborfal helyét a principia középtengelyétől a D-i táborfal távolságával egyező távolságban tárta fel *Kocsis* 1981, 29. Ugyanennek a védműnek egyik szakaszát figyelte meg korábban *Németh* 1976, 24, a DK-i saroknál. Eltérő irányú és korábbi konstrukciójú É-i védművekről ugyanitt *Pékár–Póczy*: Három metszet az aquincumi tábor védőrendszerénél. *BpR* 18 (1958), 52.
45. *Kocsis* 1980, 33.
46. *Szirmai K.*: Kutatások az aquincumi II–III. századi legióstábor praetenturájában 1973–1977 között. *ArchÉrt* 107 (1980), 187–200.
47. A retentura utcahálózatának rekonstrukciójára *Kocsis L.* tett kísérletet (publikációja előkészületben). 48–49. *Kocsis* 1979, 40; 1980, 33; 1981, 29.
50. *H. v. Petrikovits*: Die Innenbauten römischer Legionslager während der Prinzipatszeit. Opladen, 1975, 108.
51. *Szirmai* 1978, 42–43; 1979, 10. A falkép publikációja a jelen kötetben.
52. *Kaba* 1978, 37; 1980, 32; *Szirmai* (a fürdő nyugati szárnyának ásításáról) 1978, 36.
53. A 3. század első feléből építési felirat, amely Hercules-templom felavatásáról számol be, a tábor K-i védművei mellett került elő 1977-ben, *Bánosi Gy.* publikációja a jelen kötetben.
54. Ehhez: *Póczy K.*: A porta praetoria feltárása az aquincumi legióstáborban. *BpR* 24 (1976), 79.
55. *Póczy K.*: Az aquincumi legióstábor kutatása Óbudán. *BpR* 24 (1976), 15–16.
56. A későrómai castrum védműveiről előzetes jelentések 1976 óta: a Ny-i oldalról *Szirmai* 1977, 17–18; a DK-i saroktoronyról *Facsády–Szirmai–Németh* 1978, 41; a D-i oldalról *Facsády* 1977, 18–19; a K-i oldalról *Facsády–Szirmai–Németh* 1978, 40 és *Bertalan* 1980, 33. Előzmény: *Szirmai* *BpR* 24 (1976), 407.
57. *Facsády–Szirmai* 1978, 39–40; *Facsády* 1980, 34; *B. Tóth* 1981, 27–28.
58. *Póczy*: Az aquincumi legióstábor és katonaváros romjainak a feltárása. *BpR* 24 (1976), 16. old. és 46–47. jegyzet. A későrómai castrum É-i és D-i fele nem volt mindig azonos módon használatban és a védművek sem azonosak minden szakaszon.
59. *Szirmai* *BpR* 24 (1976), 414–415.
60. *Hampel J.*: Aquincum történetének vázlata. *ArchKözl* 8 (1871), 178.
61. Országos Műemléki Felügyelőség Adattára, ltsz.: 14623.
62. *Bertalan V.-né*: Adatok Óbuda középkori helyrajzához. *BpR* 23 (1973), 104; Előzetes jelentés: *BpR* 24 (1976), 441; *RégFüz* 34 (1981), 69–70.
63. A legismertebb példák a Rajna vonalán: Boppard, Kaiseraugst, ehhez *H. v. Petrikovits*: Das römische Rheinland. Berlin–Graz, 1974, 187. – A legjobb állapotban Svájc területén megőrződött ókori templomok a későbbi keresztény templomok alatt: *R. H. Sennhauser*: Kirchen der Schweiz VI. Basel, 1979, 133, Abb. 5.
64. *Dercsényi D.*: XI. századi királyi kőfaragóműhely Budán. *BpR* 13 (1943), 258, az óbudai Fő téri prépostsági templom romjaiból későrómai oszlopfeket említ.
65. *Facsády* 1977, 19.
66. *Kaba* 1980, 32. A Vöröskereszt u.-i romokról *Szirmai K.–Altmann J.*: Előzetes jelentés a Ferencsek temploma és a via praetoriától É-ra húzódó római kori épületmaradványok kuta-

- tásáról. BpR 24 (1976), 233. A későrómai apsisos épületről a 64. jegyzetben említett oszlopfőkkkel azonos példány került elő.
67. Az ÉNy-DK-i vízvezetékéről előző irodalommal *Németh M.*: Római kori lakóház és vízvezeték az aquincumi canabae-ban. BpR 24 (1976), 153.
  68. Előzményekről *Wellner I.*, BpR 24 (1976), 418; *Parragi* 1978, 16; *Szirmai* 1979, 39; 1980, 34–35; 1981, 29.
  69. *Kuzsinszky B.*: Aquincum, Ausgrabungen und Funde, Budapest, 1934, II. térképen, Búvár u.–Szentendrei útnál.
  70. Selyemgombolyító területén folytatott ásatásról előzetes jelentés *Szirmai* 1981, 29.
  71. Országos Műemléki Felügyelőség Adattára, ltsz.: 10869.
  72. *Póczy* 1977, 20. A középkori romok térségében előkerült római épületmaradványokról *Bertalan V. né:* Óbudai klarissza kolostor. BpR 24 (1976), 269–271.
  73. *Németh M.*, lásd a 67. jegyzetben. A temetőhöz tartozó sírkápolnáról *Parragi Gy.*: Karéjos épület a Kiscelli u.-ban. BpR 24 (1976), 177.
  74. *Zsidi* 1977, 20. A romok közelében a múlt században Silvanust és Silvanákat ábrázoló votívtablákat találtak, ami útkereszteződésre utal. A reliefről *Hampel J.*: Aquincumi temetők. BpR 3 (1891), 67–68.
  75. *Topál* ásatási jelentése a Nagyszombat u.–Bokor u. sarkán levő ásatásról, 1979, 42.
  76. *Zsidi* 1979, 38; 1981, 31. (A sírmező első részletét a Filatori-gát készítésekor, illetve annak földmunkái alkalmával a század elején találták meg, az irodalomban Raktár-réti temetőként ismertették.)
  77. *Kaba* 1979, 37–37. A Benedek E. u.-i temető néven ismert, évek óta tartó feltárás legújabb eredményeiről.
  78. *Kaba* a vízvezeték ásatásáról 1980, 36–37. Az ún. Mária-kőtől D-re a múlt században még 72 pillér romja látszott, de e maradványok nem képeztek összefüggő szakaszt, erről *Gömöri Havas S.*, BpR 2 (1890), 70.
  79. *Zsidi* 1978, 38–39.
  80. *Zsidi* 1978, 38–39; 1980, 36.
  81. *Pető* 1978, 43–44, valamint részletes publikáció a jelen kötetben.
  82. *Zsidi* 1978, 39.
  83. *Kaba* 1980, 36–37; *Póczy–Zsidi* 1980, 37.
  84. *Nagy L.*: Az Aquincumi Múzeum kutatásai és gyarapodása 1923–1935. években. BpR 12 (1937), 272, ugyanezen a helyen egy római kori „kerek szentély” előkerüléséről számol be. Az új ásatási eredmények szerint bizonyos, hogy a város D-i kaputornyát találta meg, s szentélyre a közelből származó istenszobrocskák miatt gondolt.
  85. *Zsidi P.* 1981. évi ásatása, előzetes jelentést közölt megfigyeléseiről a jelen kötetben.
  86. *Póczy* 1976, 34; *Zsidi* 1981, 27.
  87. *Zsidi* 1981, 27.
  88. *Kaba M.*, BpR 24 (1976), 225; 1976, 35–36; 1980, 36–37; *Pető* 1976, 34–35.
  89. *Póczy–Zsidi* 1980, 37.
  90. *Pető* 1976, 32–33. Boltsor porticussal a déli városkapu előtti útszakasz mentén.
  91. *Zsidi* 1977, 20; 1980, 37.
  - 92–93. *Póczy–Zsidi* 1980, 37.
  94. *Németh* BpR 24 (1976), 422; 1977, 21; *Pető* 1976, 32; 1977, 22.
  95. *Zsidi* 1978, 45; 1979, 36. Eredményeiről részletes publikációt közöl a jelen kötetben.
  96. *Pető* 1980, 38. Publikáció ásatási eredményeiről a jelen kötetben.
  97. *Zsidi* 1981, 30–31.
  98. *Kaba* 1979, 37.
  99. *Németh* 1977, 21; *Zsidi* 1980, 39.
  100. A Vöröskereszt u.-i romkert műemléki terveit *Istvánfi Gyula* építésszámológész készítette.
  101. A római kori köemlékek másolatának felhasználásával *Jurcsik Károly* építésszámológész terveit nyomán készültek a térplasztikák.
  102. A D-i táborkapu romjainak műemléki terveit *Bende Csaba* építésszámológész, a keleti táborkapu *Hajnóczy Gyula* építésszámológész, a későrómai erőd D-i bástyájának műemléki terveit *Istvánfi Gyula* építésszámológész munkája nyomán készültek.
  103. Az aluljáróban bemutatásra kerülő katonai közfürdő, a legióstábor erődfalának részlete és a D-i táborkapu, valamint épületcsoport romjainak a bemutatása *Ágotházi László* építésszámológész tervezése.
  104. A Búvár u.–Folyamőr u.-i épületcsoport műemléki bemutatásának terve *Virág Csaba* építésszámológéztől származik.
  105. Az aquaeductus Szentendrei úti szakaszának romkonzerválási és rekonstrukciós munkái *Hajnóczy Gyula* építésszámológész terveit nyomán készültek.
  106. A Pók u.–Szentendrei út szögletében bemutatott és rekonstruált városfalszakasz *Hajnóczy Gyula* építésszámológész munkája.

**AQUINCUM—CASTRA, CANABAE, COLONIA**  
(Zusammenfassung der Grabungsergebnisse der  
Periode 1976—1980)

Unter dem Titel „Ausgrabungen der Ruinen des Legionslagers und der Militärstadt von Aquincum und deren Darstellung als Baudenkmäler“ publizierte ich in der Zeitschrift *Budapest Régiségei* Bd. 24. (1976) S. 11–30 die Zielsetzungen der im Zusammenhang mit den Bauarbeiten einer neuen Wohnsiedlung im Stadtzentrum von Óbuda durchgeführten archäologischen Forschungen und deren bis 1975 erzielten Ergebnisse. Im folgenden versuche ich, die Ergebnisse der Grabungen in den Jahren 1976–1980 zusammenzufassen, wobei ich erwähne, auf welche historischen und topographischen Fragen wir im derzeitigen Stadium der Forschungen dringlichst Antwort suchen. Der Bericht folgt jener Tradition, wonach das Militärlager und die um dieses entstandenen Canabae von der Bürgerstadt und deren Umgebung gesondert behandelt werden.

*1. Die Militärlager und ihre Siedlungen. Die Militärlager, die viei und die Canabae*

In einem Streifen von etwa 100–150 vom derzeitigen rechten Ufer der Donau gerechnet zeigen sich Spuren prähistorischer Siedlungen unterschiedlichen Alters. In den Jahren 1976–1978 kam es sowohl in der Kreuzung Lajos utca—Árpád fejedelem útja wie auch in der Hárter Pál utca zur Erschliessung mehrerer prähistorischer Erscheinungen. Diese sind teils bienenkorbformige Grubenwohnungen aus der zweiten Phase der Bronzezeit, teils früheisenzeitliche Pfahlbauten der LT D Periode. Es ist uns gelungen, ein quadratisches Wohnhaus mit Steinen gepackte abgerundeten Ecken freizulegen.

In den letzteren Jahren waren wir mit besonderer Sorgfalt darauf bedacht, auf dem Areal zwischen dem Donauufer — Árpád-Brücke — Pfarrkirche und Synagoge in einem Ausmass von ca. 150×150 m die Möglichkeit zu archäologischen Forschungen zu schaffen. Wir suchten hier das vermutete Lager der Flavienzeit. Als Resultat wurden in mehreren Reihen Spuren von Holzpfählen und Spitzgräben gefunden, deren zusammenhängendes System weitere Ausgrabungen benötigen. Das Fundmaterial stammt aus der zweiten Hälfte des 1. Jh. Von Bedeutung sind Fragmente einer Bauinschrift deren Reste, in den Text eines bereits publizierten Baudenkmals eingefügt werden kann und den Namen des in Óbuda zur Vespasianus-Zeit stationierten Hilfstruppe angibt.

In der Zeitspanne 1977–1981 konnten die kennzeichnenden Daten des im II. Jh. errichteten Legionslagers geklärt werden. Seit 1976 hatten wir Gelegenheit auch an der vierten, der westlichen Mauerstrecke Grabungen durchzuführen, und so wurden die Spuren der Lagermauer, der verschütteten Wassergräben und des Strassenkörpers gefunden.

Als wichtiges Ergebnis der letzteren Jahre gilt die Rekonstruktion des Strassennetzes im Castrum. Bis 1976 waren die Spurlinien der beiden Hauptstrassen bekannt, doch erst jetzt gelang es uns an einem längeren Abschnitt der *via principalis* die Perioden der Strasse zu klären. Zugleich zeichnete sich durch Freilegung je eines Abschnittes sämtlicher Hauptverkehrslinien sowohl in der Prätentur wie auch in der Retentur die gesamte Einteilung, die innere Gliederung des Lagers ab.

In der früheren Grabungsperiode wurde das Lagerforum mit der *Principia* ans Tageslicht gebracht. In den Jahren nach 1976 erforschten wir das Gebäude des stellvertretenden Legionskommandanten, des *Tribunus laticlavus*. Die beiden Innenhöfe umfassende, grosse Gebäudekomplex stand an der *Via principalis dextra* in der Prätentur. Zu einem Hof gehörte ein Heiligtum, in dem an Mithras geweihten Altarsteinen die Namen mehrerer *Tribuni laticlavii* aus dem 3. Jh. erhalten geblieben sind. Die Wand des Heiligtums schmückte ein Fresko mit Szenen des Mithras-Kults.

Gegenüber dem Hauptportal des Gebäudes, an der westlichen Seite der *Via principalis dextra* waren gleichfalls mehrere Jahre dauernde Erschliessungen zwischen den Überresten der Versammlungsräume der *Schola* der I. Kohorte im Gange. Die einstige Bestimmung des Gebäudes entschied auch diesmal der Text eines zwischen Trümmern gefundenen Inschriftsteines. Der Ort des Gebäudes bot uns die Möglichkeit, die verschiedenen Theorien hinsichtlich der *Scamna* zu dokumentieren.

Seit 1976 fanden neue Forschungen zwischen den Ruinen der Kasernen in der Prätentur statt. Früher schon waren zwei solche Gebäudegruppen (in der *Vörösvári út* und in der *Vöröskereszt utca*) ans Tageslicht gekommen, dieser dritte Kasernenkomplex erhob sich in der südöstlichen Ecke des Lagers, mit dem Eingang von der *Via Sagularis* aus. Das Gebäude wurde, ähnlich wie die bisher erforschten, im Laufe der Jahrhunderte vielfach umgebaut. Der Raum des Kommandanten wurde im 3. Jh. mit einer Wandmalerei geschmückt, die eine Weinleseszene darstellt.

Im grossen Bad des Legionslagers sind die Erschliessungen seit Jahren — auch heute noch — im Gange, in deren Verlauf ist es gelungen, die Ausdehnung des öffentlichen Gebäudes festzustellen. Als weiterer Erfolg gilt die Auffindung der mächtigen Palästra des Bades, einer Bassinreihe in Richtung N–S sowie das der Wasserversorgung des Bades dienenden Kanal- und Wasserleitungsnetzes. Im Laufe der Forschungen konnten die das Bad abgrenzenden Strassen geklärt und der mit Architektursteine verzierte Haupteingang der Gebäudegruppe gefunden werden.

Trotz der geschilderten Ergebnisse ist die grösste Neuigkeit bei der Erforschung der Militärlager von

Aquincum die Auffindung des im Laufe des 4. Jh. erbauten Castrums. Im Jahr 1976 berichteten wir über den Beginn der auf dem Gebiet des Castrum durchgeführten Grabungen. In der Grabungsperiode 1976–1980 wurden der südöstliche Eckturm, an der S-Seite ein Teil des Wassergrabens und ein längerer Abschnitt der östlichen Lagermauer am Donauufer freigelegt. Ebenfalls als ein bedeutender Fortschritt können die Forschungen an mehreren Gebäuden im Inneren der Festung, sowohl an der südlichen wie auch an der nördlichen Seite der Árpád-Brücke bewertet werden.

Auf dem Gebiet der *Canabae* von Aquincum waren in der Grabungsperiode 1976–1980 an 82 verschiedenen Stellen archäologische Arbeiten im Gange. Von diesen zeigten die sehenswertesten Ergebnisse die im Raum Buvár utca–Szentendrei út–Meggyfa utca–Folyamőr utca durchgeführten Forschungen. Auf diesem Gebiet arbeitet das Museum seit 1973 fast ununterbrochen, und während dieser langen Zeit ist es uns gelungen, die Überreste eines Gebäudes mit einer Grundfläche von ca. 120×150 m ratenweise ans Tageslicht zu befördern. Das Gebäude war mit Wandmalerei, Mosaikböden, Stuckverzierung und Skulpturen geschmückt.

Von den *Begräbnisstätten der Militärstadt* wurden entlang der Bécsi út, das heisst an der westlichen Seite des Castrums, mehrere hundert Gräber freigelegt, und an der Stelle der grösseren Begräbnisstätte mit ebenfalls mehreren hundert Gräbern, zwischen der Filatori köz–Bogdányi út–Zay utca, an der W-Seite des Rádl árok sind die Grabungen im Gange. Die Erschliessung eines Gräberfeldes in ähnlichem Ausmass erfolgte an der N-Seite des Aranyhegyi patak, im Raum Benedek Elek utca–Huszi út. Von den spätkaiserzeitlichen Begräbnisstätten verdienen vor allem die Erschliessung der nächst der Castrummauer aus dem 4. Jh., später unmittelbar an dieser entstandenen Gräberfelder erwähnt zu werden.

## II. Das Gebiet zwischen Militärstadt und Bürgerstadt

Als neues Ergebnis kann man die Forshcung des ungefähr 1,5 km langen Streifens zwischen der Militärstadt und der Bürgerstadt zu bewerten. Die archäologischen Arbeiten konzentrierten sich auf die hinsichtlich der Topographie der Römerzeit für wichtig erscheinenden Schauplätze. Ein solcher war natürlicherweise die Linie des Aquaeductus, wobei wir parallel zu dieser die römische Hauptstrasse suchten. Das folgende Forschungsthema war die Beobachtung der technischen Lösung jener Strassenstrecke, die den Aranyhegyi–Bach überquert. Wir nahmen an, dass hier eine ständige Brücke bestand, neben der sich – der Praxis entsprechend – eine Strassenstation befand. Die Spuren beiden Objekte fanden wir im Umkreis der Mozaik utca.

## III. Die Bürgerstadt von Aquincum

An allen vier Seiten der Whranlage des Municipiums wurden in der besprochenen Grabungsperiode For-

schungen angestellt. Das Fundament des westlichen Turmes *des südlichen Stadttores* wurde z. B. im Laufe von Rettungsgrabungen im Zusammenhang mit neuzeitlichen Komunalbauten freigelegt. Oberhalb des östlichen Turmes des Süd-Tores steht heute ein Transformatorenhaus, bei dessen Fundierung die Überreste des römischen Baues noch vor Jahrzehnten sicherlich vernichtet wurden. Die Fundamente des westlichen Turmes blieben hingegen in gutem Zustand erhalten. Der Bau ist kreisförmig, die aufgehende Mauern dürften vieleckig sein.

Gleichfalls ein wichtiges und neues Ergebnis ist die Erschliessung des *Nord-Tores* der Bürgerstadt am N-Ende der einstigen Krempl-Mühle. Vorderhand war auch hier nur die Freilegung der Ruinen des westlichen Turmes möglich. Interessant ist, dass dieses Tor seinen Charakter vom 2. Jh. bis zum Ende der Römerherrschaft bewahrt hat: Zwischen seinen beiden viereckigen Türmen wickelte sich der Verkehr ab. Das Tor wurde mehrfach umgebaut, später eingengt und die Fahrbahn erhöht.

In der Erschliessung der Wehranlage der Bürgerstadt kann man von wichtigen Fortschritten berichten. Im Laufe der letzteren Jahre ergaben sich immer wieder Gelegenheiten zur Beobachtung der Mauerstrecke und der Spitzgräben an der Süd-West- und Nordseite. Als bedeutendster Erfolg gilt die Erforschung der frühesten Stadtmauer mit Holzkonstruktion und Spitzgräben sowohl an der Süd- und Westseite.

Im Zentrum der Bürgerstadt war die Erschliessung der Überreste des Aquaeductus im Gange, zwischen dem nördlichen und südlichen Stadttor. Die wiederholt erneuerten, öfters höher gesetzten Wasserleitung, ist beachtungswert. Jetzt bot sich erstmals die Gelegenheit zur Beobachtung und Dokumentierung der etappenweise eingeschalteten Behälter, der unterirdischen Verteilungsleitungen und der zur Ableitung der Überlaufwassers benutzten Kanäle.

An der O-Seite der Wasserleitung kam unerwartet die Pflasterung einer 3 m breiten Strasse zum Vorschein, der ebenfalls mehrfach erneut- und erhöht wurde. Die O-Seite der Strasse ist von einer in recht gutem Zustand erhaltenen Steinmauer flankiert. Das Objekt steht in einer Länge von 250 m und verbindet das Forum der Bürgerstadt von Aquincum mit dem südlichen Stadttor, es ist durch zwei Querstrassen unterborchen.

Die Freilegung des vierten (bisher unbekannt) öffentlichen Bades der Bürgerstadt von Aquincum, an der W-Seite des Aquaeductus, gilt als ein völlig neues archäologisches Ergebnis. Die O-Mauer des Bades würde durch ein Gässchen von dem Aquaeductus getrennt, im W verlief eine schon früher erschlossene Gasse zum Gebäude. Nördlich vom Bad wurden noch in drei weiteren Gebäuden Forschungen durchgeführt; an der Stelle von Werkstätten, später an der von Geschäften, die sich an der ostwestlichen Hauptstrasse der Stadt befanden.

Anschliessend an die Rekonstruktion der Szentendrei út bot sich jetzt erstmals Gelegenheit zur Klärung des Grundrisses des im Mittelpunkt der Bürgerstadt stehenden grossen Heiligtums und zu Ausgrabungen in dessen NW-en Hälfte. Gelegentlich der Forschungen wurden auch die verschiedenen Bauepochen und selbst

die Daten beobachtet werden, welche die funktionellen Änderungen des Gebäudes nachweisen.

In der O-Region der Stadt, an Stelle der Wohnsiedlung der heutigen Gasfabrik, wurden jährlich kürzere Rettungsgrabungen durchgeführt. Von den Ergebnissen wollen wir die teilweise Freilegung eines mit Wandmalereien geschmückten Gebäudes hervorheben. Die figurale Wanddekoration scheint in Pannonien einzigartig zu sein.

Ausserhalb der Wehranlage der Bürgerstadt wurden in der die Jahre 1976–1980 umfassenden Periode ebenfalls Rettungsgrabungen durchgeführt, von diesen zogen sich einige auf mehrere Jahre hinaus. Aufgrund der Ergebnisse gestaltete sich ein Gesamtbild der Funktionen der Vorsätze in N, W, S und O, und deren Bebauungssystem aus.

An allen vier Seiten der Stadt, anstelle der sich entlang der Strassen hinziehenden Friedhöfen fanden Rettungsgrabungen statt. Von denen einige Grabbauten aus dem 2. Jh. im westlichen – neben dem Aranyhegyi–Bach befindlichen – Gräberfelder sowie die spätkaiserzeitlichen Gräber in der östlichen Begräbnisstätte – dem Gräberfeld der Gasfabrik – hervorzuheben sind.

## Abbildungen

Abb. 1. Siedlungen aus der Römerzeit auf dem Gebiet von Budapest: das Legionslager von Aquincum, Militärstadt, Bürgerstadt, Brückenköpfe, Wachtürme.

Abb. 2. Das Lager der II. adiutrix legio in Aquincum im 2–3. Jahrhundert und die wichtigeren Bauten der Militärstadt: 1) Lagermauer, 2) Wassergraben, 3) Bastei, 4) Lagertor, 5) via sagularis, 6) via principalis, via praetoria, 7) via quintana, via vicinaria, 8) cloaca, 9) aquaeductus, 10) principia, Lagerforum, 11) Wirtschaftsgebäude, 12) fabrica, 13) horreum, 14) thermae maiores, 15) Kaserne, 16–17–18) tabernae, 19) Markthalle, 20) deversorium mit Wannenbad, 21) Gebäudeteil mit Wandmalerei, 22) Kaufläden mit Arkadenreihe, 23) Lagerraum, 24) öffentliches Bad, 25) Palast des Statthalters.

## IV. Restaurierte römische Ruinen als Baudenkmäler

Den Traditionen getreu berichten wir kurz über die Arbeiten, die auf dem Gebiet der Konservierung und Denkmalpflege der neuerdings freigelegten Gebäudereste geleistet wurden. Dank der durch die gemeinsamen Anstrengungen des Budapester Historischen Museum und dem Denkmalamt der Ungarischen Hauptstadt, gelang es, bei einige wichtige Ruinenkomplexe sowohl im Militärlager (im 2. und im 4. Jh. errichtete Castra) als auch im Gebiet der Militärstadt und der Bürgerstadt die Arbeiten des Denkmalschutzes durchzuführen. Im besprochenen Zeitabschnitt wurde an der Ecke der Vöröskereszt utca und Miklós utca, anstelle der Kasernen des Legionslagers, auf dem Gebiet der Prätentur ein kleiner Ruinengarten errichtet. Die Restaurierung ist im Gange auf dem Verkehrsknotenpunkt Flórián tér in einer Unterführung bei dem monumentalen Ruinenkomplex des grösseren Militärbades und bei den Überresten des südlichen Lagertors, die als zusammenhängendes Ruinenfeld dargestellt werden.

Auf dem Gebiet der Bürgerstadt wurde auf der neuen Autobahn die Konservierung eines Abschnittes des Aquaeductus in einer Länge von 300 m fertiggestellt.

Abb. 3. Lageplan des spätrömischen castrum mit dem Ort der bedeutenderen Institutionen des Mittelalters (Ergänzungen nach Frau Bertalan): 1) die Katharinenkapelle, die sich vermutlich in der nordwestlichen Ecke des Lagers befunden hat, 2) an Stelle eines spätrömischen Hallengebäude mit Apsis die Franziskanerkirche und Kloster, 3) zwischen den Ruinen eines öffentlichen Bades Gebäudes Spuren mit Feuerstelle, 4) im westlichen Turm des südlichen Lagertor Einbauten und Spuren des Straßenbenutzung, 5) Marktplatz beim südöstlichen Eckturm des spätrömischen castrum, 6) an Stelle eines öffentlichen Gebäudes und einer altchristlichen Kapelle die Klarissenkirche und Kloster, 7) im militärischen Amphitheater die Burg Kurszáns.

Abb. 4. Lageplan der auf dem Gebiet der Militärstadt von Aquincum durchgeführten Erschliessungen.

## Képjegyzék

1. kép. Római kori települések Budapest területén: az aquincumi legios tábor, katonaváros, polgárváros, hídfőállások, őrtornyok.
2. kép. A II. adiutrix legio aquincumi tábor a II–III. században és a katonaváros fontosabb épületei: 1) táborfal, 2) vízesárok, 3) bástya, 4) táborkapu,








- 5) via sagularis, 6) via principalis, via praetoria, 7) via quintana, via vicinaria, 8) cloaca, 9) aquaeductus, 10) principia, táborforum, 11) gazdasági épület, 12) fabrica, 13) horreum, 14) thermae maiores, 15) kaszárnya, 16), 17), 18) tabernae, 19) vásárcsarnok, 20) deversorium kádfürdő-

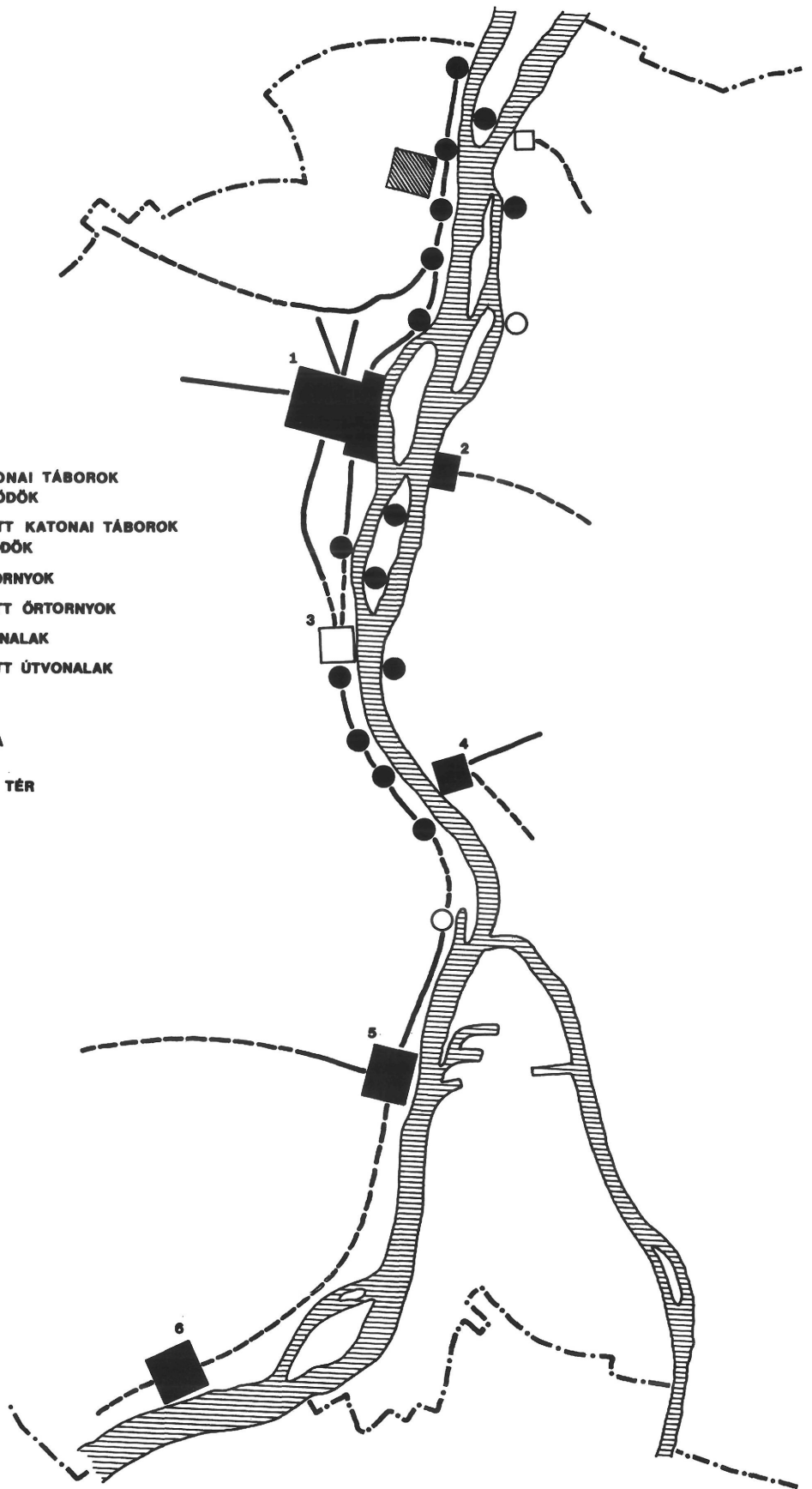
vel, 21) épületrész falfestménnyel, 22) boltok árkádsorral, 23) raktár, 24) közfürdő, 25) helytartói palota.

3. kép. A későrómai castrum helyszínrajza a fontosabb középkori intézmények helyével (a kiegészítések Bertalanné nyomán): 1) a tábor észak-nyugati sarkánál feltételezett Katalin kápolna, 2) későrómai apsisos, csarnokos épület helyén Ferences templom és kolostor, 3) közfürdő romjai között

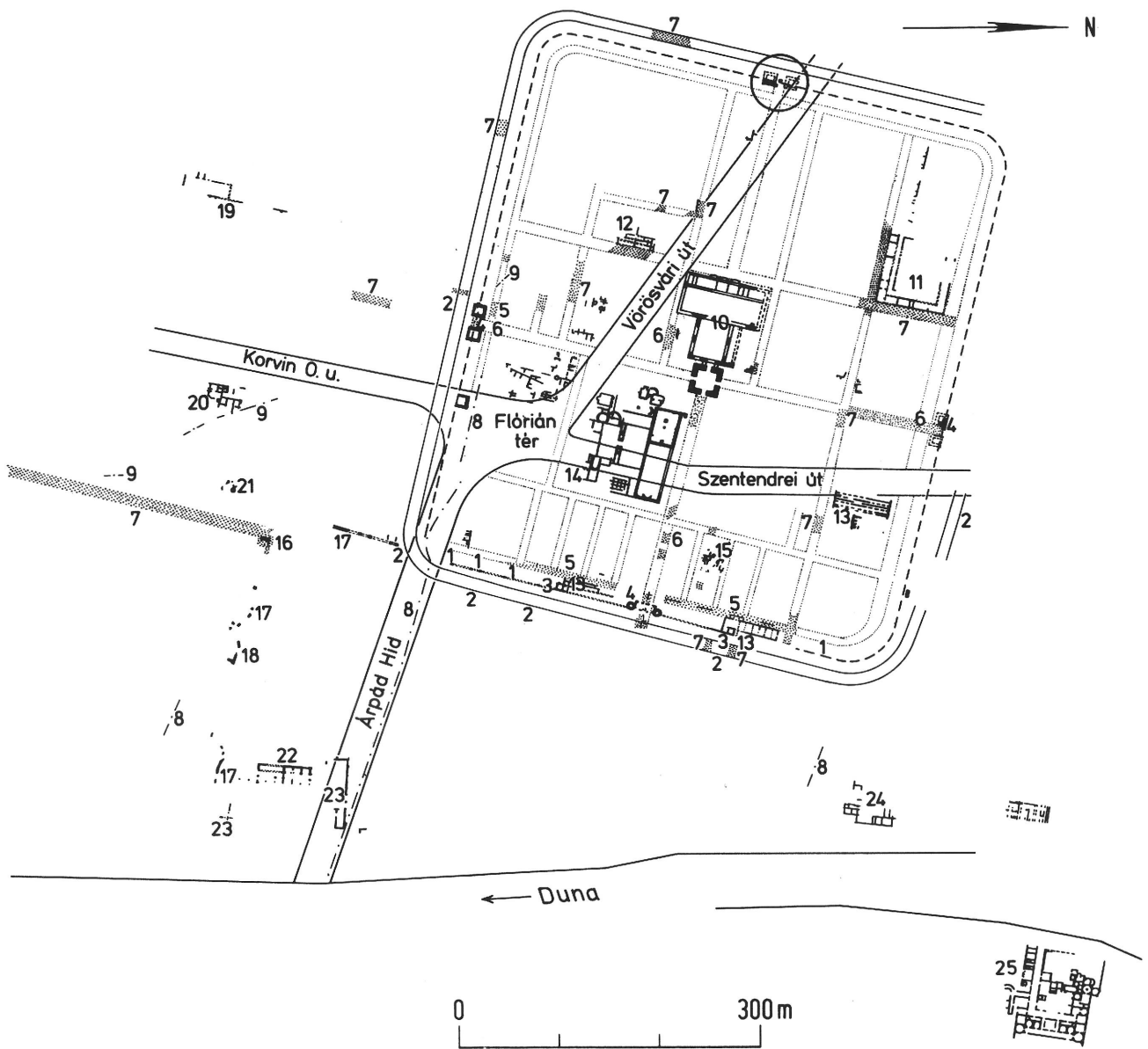
épületnyomok kemencével, 4) a déli táborkapu nyugati tornyában beépítések és az út használatának nyomai, 5) a későrómai castrum dél-keleti saroktornyánál piactér, 6) középület és ókeresztény imaház helyén Klarissza templom és kolostor, 7) katonai amphitheatrumban Kurszán vára.

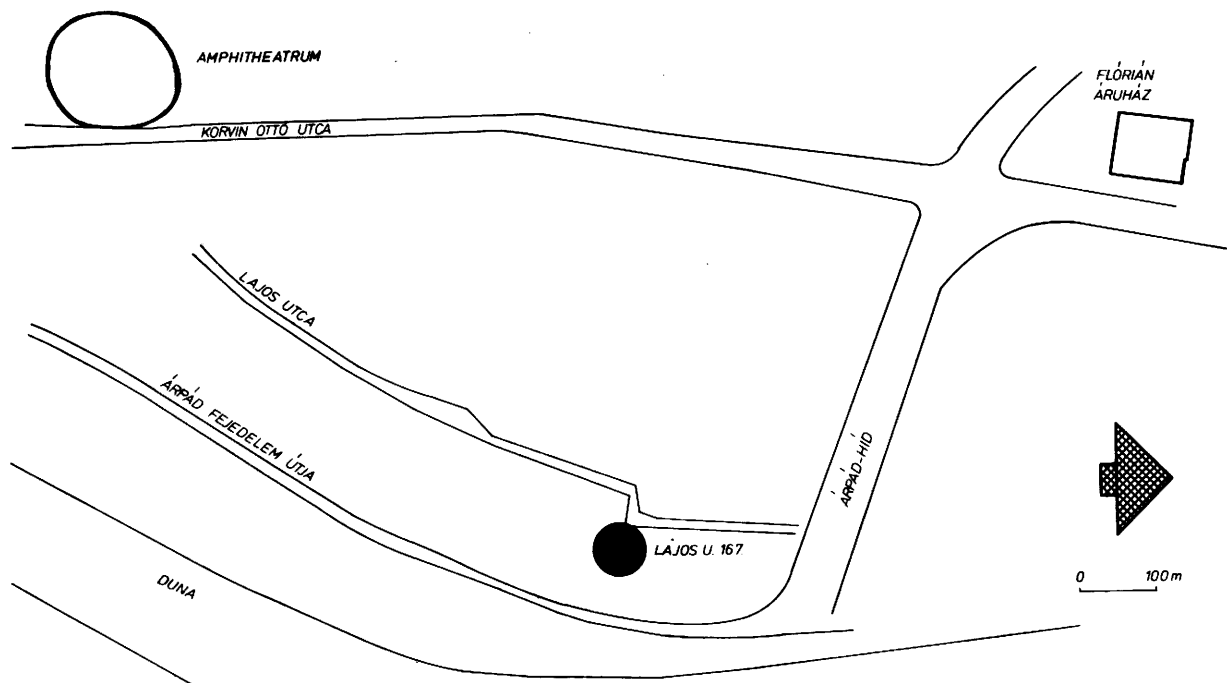
4. kép. Az aquincumi katonaváros területén folytatott feltárások helyszínrajza.

-  POLGÁRVÁROS
-  ISMERT KATONAI TÁBOROK  
ÉS ELLENERŐDŐK
-  FELTÉTELEZETT KATONAI TÁBOROK  
ÉS ELLENERŐDŐK
-  ISMERT ÓRTORNYOK
-  FELTÉTELEZETT ÓRTORNYOK
-  ISMERT ÚTVONALAK
-  FELTÉTELEZETT ÚTVONALAK
  
- 1 ÓBUDA
- 2 DAGÁLY UTCA
- 3 BEM TÉR
- 4 MÁRCIUS 15. TÉR
- 5 ALBERTFALVA
- 6 NAGYTÉTÉNY



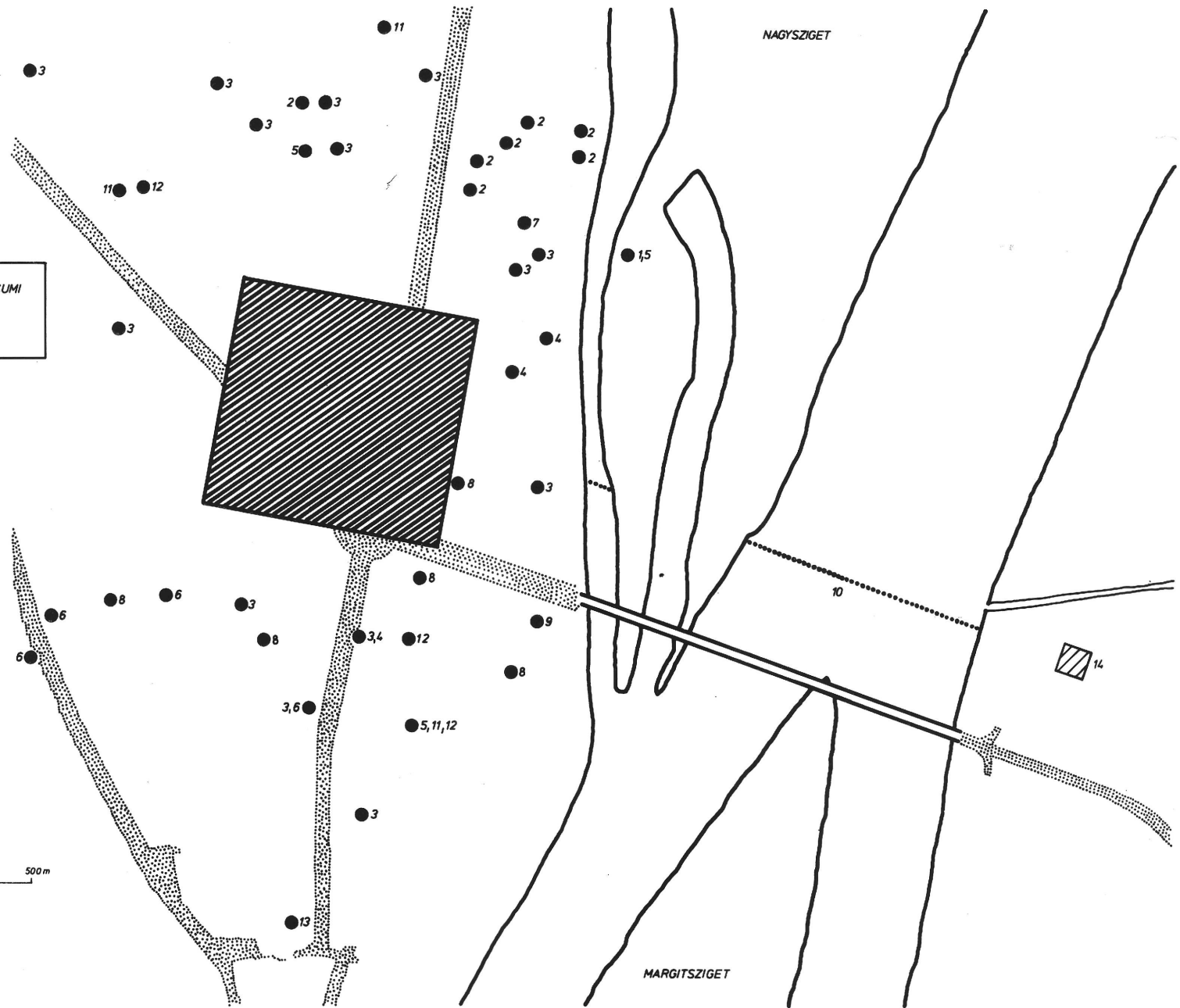






RÓMAIKORI ÁSATÁSOK AZ AOUINCUMI  
KATONAVÁROCSBAN  
1973-1981

- 1. HELYTARTÓI PALOTA
- 2. ÉPÜLET MOZAIKKAL
- 3. ÉPÜLET FALFESTMÉNNYEL
- 4. FÜRDŐ
- 5. TEMPLOM
- 6. IPARTELEP - KERÁMIAÜZEM
- 7. PÉKMŰHELY
- 8. ÜZLETHÁZ - RAKTÁR
- 9. KIKOTÓ
- 10. HÍD
- 11. TEMETŐ
- 12. SÍRKAPOLNA
- 13. AMPHITEATRUM
- 14. TRANSAQUINCUM



0 500m

